

OSMANLI MEDRESE GELENEĞİNİN DOĞUŞU*

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

Osmanlı medreseleri tarihi üzerine birinci el kaynaklara dayalı ilk ciddi çalışmayı -Osmanlı devlet teşkilâtı konusunda olduğu gibi Osmanlı tarihinin geneli bakımından da- başlatan, rahmetli İsmail Hakkı Uzunçarşılı olmuştur. Onun 1965'te yayınlanan *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı* adlı eseri bu konunun da öncüsü olmuştur. Uzunçarşılı bu eserinde Osmanlı medreselerini daha çok "teşkilât" açısından değerlendirmiştir. Eserinin medreselere ayrılan seksen sayfalık kısmında İstanbul'un fethinden önceki dönemi çok kısa şekilde (2.5 sayfa) ele almış, ardından Fatih'in Sahn-ı Seman medreseleri ile Kanûnî'nin Külliyesi'ndeki medreseleri, vakfiye metinleri, kronikler, bazı arşiv belgeleri ve öğrencilerine daha önce yaptırmış olduğu akademik ödevlere dayalı olarak incelemiştir. Uzunçarşılı eserinde, medreselerin derecelerini, hiyerarşik düzenlerini ve müderrislerin tayin ve terfi usullerini ele alarak üzerinde uzun uzadıya durmuş ve bu konuları geniş arşiv malzemeleme dayalı olarak irdelemiştir. Uzunçarşılı ayrıca, medreselerde okutulan dersleri ve ilgili diğer konuları toplu şekilde incelemiş ve onlar hakkında önemli bilgiler ve referanslar sunmuştur.

Uzunçarşılı'nın Osmanlı hiyerarşik düzeni içinde ortaya çıkardığı medrese tarihi, birçok çalışmalara temel teşkil ederek bu temel üzerine azımsanmayacak sayıda çalışma yapılmasına rehberlik etmiştir. Uzunçarşılı'nın çalışması daha çok İstanbul merkezli olmakla beraber ondan sonra yapılan çalışmalar, Osmanlı coğrafyasını bir bütün olarak ele almayı hedeflemiş ve bir nevi Osmanlı medreselerinin ilk katalogları ortaya konulmaya çalışılmış-

* Bu makalenin özeti Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü münasebeti ile 5 Mayıs 1999'da Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyumda, Şeyhü'l-müverrihîn Prof. Dr. Halil İnalıcık hocamızın nazik daveti üzerine sunulmuştur. Bu makalenin hazırlanması esnasında yakın yardımlarını gördüğüm IRCICA'daki mesai arkadaşlarımdan araştırma görevlisi Hümeysra Zerdecî'ye ve kütüphane memurlarına her türlü yardımları için teşekkürlerimi ifade etmek, ayrıca makaleyi okuyarak görüşlerini bildiren değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. Mefail Hızlı ve Bulgaristan İlimler Akademisi araştırmacısı Dr. Orlin Sabev beylere şükranlarımı belirtmek isterim.

tır¹. Son yıllarda ise Anadolu², Rumeli³ ve Arap⁴ vilayetlerindeki Osmanlı dönemi medreselerini inceleyen çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece değişik bölgelerdeki şehir ve kasabalarda inşa edilen medreseler konusunda bilgilerimiz artmış, Osmanlı medreselerini daha iyi belgeleme ve daha mükemmel şekilde envanterlerini oluşturma imkânı doğmuştur.

Biz de Uzunçarşılı'nın kitabından önce konu ile ilgili yazılanları tarih yazıcılığı açısından geniş bir şekilde ele almış ve bu konudaki eleştirileri kapsayan uzun bir makale yayınlamıştık⁵. Çalışmamızda, Uzunçarşılı'nın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yaptırmış olduğu iki tezdenden ulaşılabildiğimiz bir tanesini -sahn-ı seman medreseleri ile ilgili olanını- de incelemiştik. Bu makalemizde ise, Uzunçarşılı'nın kitabına kısaca değindikten sonra, Osmanlı medrese tarihine giriş teşkil edecek yeni bir tespit, tahlil ve terkip denemesi sunmaya çalışacağız.

Bugün Osmanlı tarihi konusunda yapılan multi-disipliner çalışmalar, bu tarihe ait birçok konuyu gözden geçirme ve yeniden ele alma gereğini ortaya koymaktadır. Bunun için Osmanlı medrese tarihi konusunun Uzunçarşılı'nın çizdiği "teorik konsept" içinde sınırlı kalması düşünülemez. Ulaşılan yeni kaynaklar, konuyla ilgili çok sayıda araştırma ve derlemeler ile tarihî araştırma metodolojisinin sağladığı yeni imkânlar daha geniş şekilde kullanılarak Osmanlı medrese tarihinin yeniden ele alınması ve yeni oluşturulacak "conceptual framework" üzerine oturtulması gerekmektedir. Bu yeni teorik konseptin oluşturulması için "Osmanlı medreselerinin kuruluş ve gelenekle-

¹ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984 ve Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Ankara 1997.

² Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Bursa 1997; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998.

³ Bulgaristan' da kurulan medreseler için bkz. Orlin Sabev, *Ottoman Schools in Bulgarian Lands: 15th - 18th Centuries*, Sofia 2001; Bosna medreseleri için ise bkz. Ismet Kasumovic, *Školstvo I Obrazovanje u Bosanskom Ejaletu za Vrijeme Osmanske Uprave*, Mostar 1999.

⁴ Halep'teki Osmanlı medreselerinin mimari açıdan incelenmesi için bkz. Lemya' el-Casir, *Medâris-i Haleb el-Eseriyye*, Halep 1421, s.322-498; Kudüs'te bulunan Osmanlı medreseleri için bkz. Kâmil Cemil el-Aseli, *Ma'âhidi'l-İlm fi Beyti'l-Makdis*, Amman 1981.

⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)", *Belleten*, c. LXIV, sayı 240 (Ağustos 2000), s.541-582. Aynı makalenin İngilizcesi için bkz. "The Initial Stage of the Historiography of Ottoman Medreses (1916-1965)", *Archivum Ottomanicum*, 18 (2000), s. 41-85.

rinin oluşum dönemi” olarak telakki ettiğimiz, İstanbul’un fethine kadar olan bir buçuk asırlık dönemi, detaylı ve çok yönlü bir şekilde incelemek gerekmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı medrese tarihinin dikkate değer olmakla beraber, şimdiye kadar üzerinde durulmayan yönlerinden birisi, bu medreselerin Osmanlıların idaresi altına giren topraklarda, hangi yerleşim yerlerinde, ne zaman ve nasıl kurulduğu meselesidir. Yani başka bir ifade ile; bu medreselerin Osmanlı haritası üzerine yerleşme süreci ve bu süreci etkileyen siyasî ve sosyo-kültürel faktörlerin neler olduğu meselesidir. Bunun yanında Osmanlı medrese tarihi konusunda bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar, bu medreselerin imam, vaiz, müftü, müderris ve kadı gibi devletin muhtaç olduğu dinî, idarî ve adlî personeli yetiştirmek için kurulmuş olmasının ötesinde fazla bir yorum getirmemektedir. Medreselerin, zaman içinde şehirleşen nüfusun eğitilmesinin yanı sıra bu medreseler etrafında oluşan Osmanlı kültür ve dünya görüşünü paylaşma ve hatta ona ortak olma ihtiyacına cevap verme konusundaki rolüne ise hemen hemen hiç işaret edilmiştir.

Bu inceleme yapılırken aynı anda göz önünde tutulması gereken, birbirine bağlı iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi fetihler ile hakimiyet altına alınan toprakların genişlemesinin tabii neticesi olarak devlet teşkilatının zaman içinde gerek hacim, gerekse icra ettiği fonksiyonlar itibarıyla çeşitlenerek büyümesi; diğeri göç ve iskân hareketlerinin sonucu olarak fethedilen bölgelerde müslüman şehir hayatının oluşmasıdır. Osmanlı şehir ve yerleşim merkezlerinde medreselerin kuruluşunu etkileyen sebeplerin başında gelen, idarî gelişmeyi ve demografik büyümeyi belirleyen bu iki faktörün, burada mümkün olduğu ölçüde derinlemesine irdelenmesi gerekmektedir.

Kısacası Osmanlı medreselerinin tarihi, bu dönemdeki sosyal ve kültürel hayatın bütünlüğü içinde mütalaa edilmelidir. Bu eğitim kurumlarının Osmanlı topraklarında kurulması, eğitim geleneklerinin gelişmesi ve zaman içinde sayıca artması ile sosyal, dinî ve fikrî hayatın gelişmesi, şehirleşen müslüman nüfusun artması, aynı zamanda devlet mekanizmasının daha mükâmil ve organik bir yapıya sahip olmasının, sebep-netice dairesini teşkil eden, birbirini etkileyen ve tamamlayan bir bütünü oluşturdukları unutulmamalıdır.

Osmanlı medrese tarihinin incelenmesinde göz önünde bulundurulması gereken başka temel bir husus da Osmanlı müesseseleri ile Osmanlı

öncesi müesseseler arasındaki sürekliliktir. Bazı araştırmaların ihmal ettiği bu husus Osmanlı tarihinin 'temelsiz' sunulmasının en belirgin tezahürüdür. Bir çok Osmanlı müessesesi gibi medreselerin de arkasında çok daha eskilere dayalı, yerleşik gelenekler bulunmaktadır ve Osmanlılar bunlardan yararlanarak kurumlarını onların birikimleri üzerine oluşturup geliştirmişlerdir.

Bütün bu unsurları gözeten bir araştırmanın sağlıklı bir veri tabanı üzerinde yürütülmesi gerekmektedir. Bu da her şeyden önce bu dönemde kurulduğu kesin olarak tespit edilen medreselerin envanterinin çıkarılması ile mümkündür. Bu konu ve dönem ile ilgili mümkün olduğu ölçüde ulaşılabilen temel kaynak ve çalışmalar kritik ve analitik şekilde irdelenmiş, neticeler CETVEL I'de özetlenmiştir. Bu cetvelin hazırlanması esnasında göz önünde bulundurulmuş kistaslar da ekte açıklanmıştır.

* * * * *

Bu incelememizin dayandığı üç teorik temel bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Fuad Köprülü'nün Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili tezi; ikincisi Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı toplumunun sosyal ve dinî bakımdan gelişmesi ile ilgili görüşleri; üçüncüsü ise medrese sisteminin ortaya çıkışı konusunda George Makdisi'nin görüşleri ile bu konuda tarafımızdan yapılan Nizamiye sonrası ile ilgili araştırmalar ve ileri sürdüğümüz görüşlerdir.

Fuad Köprülü'nün, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* adlı eserinde kuruluşun mânâsını Anadolu Türklüğü'nün tarihî yürüyüşü bakımından izah ederken belirttiği üzere "Bu devlet, münkarız Selçuklu sultanlığı ile ve ona halef olan sair Anadolu beylikleriyle hiç alâkası olmayan yeni bir uzviyet, yeni bir etnik ve siyasî teşekkül olmayıp, Anadolu Türklüğü'nün 13-14'üncü asırlardaki siyasî ve ictimâî tekâmülünden doğan yeni bir *synthese* yani yeni bir *tarihî terkiptir*.⁶"

Osmanlı medreselerinin doğduğu sosyal dokunun özelliklerini anlamak için de Osmanlı beyliğinin toplum hayatını Anadolu'da yaşanan göç hareketi içinde mütalaa etmek gerekir. Köprülü'nün yukarıda özetlediğimiz görüşü üzerine Osmanlı tarihinin ilk döneminin toplum hayatını inceleyen Ömer Lütfü Barkan bu dönemi, Anadolu'da 13. yüzyılda cereyan eden sosyal ve siyasî büyük değişmelerin devamı olarak göstermiş, ilk Osmanlı toplumunun,

⁶ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972, s.183.

Selçuklular döneminden beri Anadolu fütuhatının batıya devam eden büyük Türk muhacereti içinde sistematik bir iskân ve kolonizasyon neticesinde oluştuğunu açıklamıştır. Osmanlı araştırmalarında yeni bir ufuk açan Barkan, Osmanlı devletinin teşekkülü ile beraber sosyal bünyesinin kendisine mahsus şeklini nasıl aldığını anlamak için, demografik ve dinî âmillerin tespit edilmesinin zaruretine işaret etmiştir. Barkan, İmparatorluğun kurulmasının büyük ölçüde nüfus kitlelerinin yer değişmesi türünden demografik, yahut “*métanastasiques*” hadiselerle de aynı zamanda meydana geldiğini söyler ve istilâlarla birlikte göçebe unsurların bu harekâtı temin edecek şekilde başarı ile ileri sürülmüş olmalarını, değişik bölgelerin imar ve iskânı için kullanılan sürgün usullerini ve topraklandırma ve toprağa yerleştirme siyasetinin nasıl gerçekleştiğini açıklar⁷.

Barkan'ın çizdiği bu çerçeveye göre, Osmanoğulları ile beraber, bir çok şeyh gelip Anadolu'nun batı taraflarında yerleşmiştir. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gâzilerle birlikte, *memleket açmak ve fütuhat yapmakla* meşgul olmuş; bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşerek, oralarda müritleriyle beraber ziraatle ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuştur. Hemen her tarafta tesadüf edilmekte olan bu dinî cemaatlerin tercihen boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeler bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline gelmiştir. Bu zaviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarına gelip yerleşmiş olması, şüphesiz onların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri olmuştur⁸.

Bir çok köylere ismini veren, elinin emeği ve alınının teri ile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler; daima batıya doğru Türk akımı ile beraber ilerleyerek, benzerlerini doğuran zaviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasî nüfuzlarını Padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde Padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhleri, Barkan'ın tespitlerine göre, yarı göçebe Türkmenler arasında telkinatta bulunarak, onların köylerde yaşamalarını, toprak işleri ile meşgul olmalarını ve kendileri için işlenebilecek toprak açmalarını teşvik etmişlerdir. Bu dervişler, şehirlerdeki tekkelerde ayın ve ibadetle meşgul olan ve sadaka ile geçinen benzerlerinin aksine, kırlara, boş topraklar üzerine yerleşen ve henüz bir devlet me-

⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler - I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.284.

⁸ *agm*, s. 290.

mur ve aylıkçısı şekline girmemiş olan, *kolonizatör* dervişlerdir⁹. Zaviyelerin Osmanlı topraklarında yaygınlığını anlamak için Sultan Süleyman döneminde yapılan tahrirlere bakmak yeterlidir. Bu tahrirlere göre, Anadolu vilâyetinde 623, Karaman'da 272, Rum vilâyetinde 205, Diyarbakır'da 57, Zülkadiriye'de 14, Paşa livasında 67, Silistire livasında 20, Çirmen livasında 4 zaviyenin bulunması zaviyelerin bu husustaki geniş ve derin tesirlerinin bir göstergesidir¹⁰.

İslâm dünyasında medresenin eğitim kurumu olarak ortaya çıkışını ve eğitim geleneklerinin gelişmesini detaylı şekilde ele alan George Makdisi, konu ile ilgili kitabında medrese sisteminin ortaya çıkışını kapsamlı şekilde incelemiştir. Makdisi'ye göre medrese sisteminin yapısı, fıkıh (hukuk) ilmi uzmanları tarafından tanımlanan, yorumlanan ve korunan hukuki bir temele dayanmaktadır. Teşkilât bakımından medreselerde yürütülen tahsilde fıkıh ve ona yardımcı olan bütün sahalara öncelik tanınmış, buna karşılık aklı ilimlere dayanan çalışmalar müfredat programı dışında tutulmuştur¹¹. Medrese sistemi ve teşkilâtı, İslâm dünyasındaki cami, hastahane, imaret, kervansaray, han ve hamam gibi bütün sosyal hizmet ve yardım amaçlı müesseseler gibi vakıf temeli üzerine kurulmuştur. Bu müesseselerin dinî vechesi bulunduğundan, vakıflarının da 'şer'-i şerif'e uygun olması gerekmektedir.

Bu anlayışa göre medreselerin kuruluş esası "fıkıh ilmini" öğretmektir ve aynı anlayışla 11. yüzyılda Nizamiye Medreseleri münhasıran "fakih" yetiştirmek üzere kurulmuştur. Bu medreseler arasında Sünnî dört mezheb için ayrı ayrı medrese ve müderris olduğu gibi birkaç mezhebin ve bazen de dört mezhebin bir arada okutulduğu medrese örneklerine rastlanmaktadır. İlk Nizamiye medreselerinde fıkıh dersleri ile sarf ve nahiv gibi Arapça dil eğitimi dışında özellikle "ulûm-ı aklıye"¹²den ders okutulduğuna dair bilgi yoktur. Daha sonraları 13. yüzyılda Mısır ve Şam'da fıkıh medreselerinden başka

⁹ *agm*, s. 285.

¹⁰ *agm*, s. 301.

¹¹ Bu konunun kapsamlı ve detaylı tartışması için bkz. George Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*, Edinburgh 1981.

¹² Ulûm-ı aklıye: aklı ilimler. Bu ilimlere ayrıca ulûm-ı dâhile (dışarıdan gelen ilimler), ulûm-ı sâire (diğer ilimler) veya ulûm-ı evâil (öncekilerin ilimleri, yani İslâmiyet öncesi ilimler) de denilmektedir. Bu ilimler klasik ilim sınıflandırmalarında riyazî ve tabii ilimleri ihtiva etmektedir.

müstakilen “Medârisü'l-Hadis”, “Medârisü'l-Tefsir” ve “Medârisü'l-Nahiv” gibi medreseler açılmıştır¹³.

Aklî ilimlerin eğitiminde 13. yüzyıldan itibaren görülen kurumlaşma süreci farklı mecralar almıştır. Mesela tıp tedrisinin kurumlaşması ‘bimaristan-medrese’ ikilisinin ortaya koyduğu modele dayanırken, matematik ve astronominin eğitimi ise miras hukukunun eğitimi, namaz vakitlerinin tayini ve takvim çıkarma işlemlerinin öğretilmesi ile medreselere girmeye başlamıştır. Aynı zamanda İlhanlı ve Timurlu hükümdarlarının astronomi ve astrolojiye olan merakları neticesinde rasathane kurma teşebbüsleri ve bununla ilgili ilimlerin öğrenilmesinin teşvikinin bu ilimlerin eğitiminin kurumlaşmasında önemli etkisi olmuştur¹⁴.

13. yüzyıldan itibaren, Şam, Bağdat, Merâğa, Tebriz ve Semerkant gibi İslâm kültürünün köklü merkezlerinde medrese eğitiminde görülen gelişmelerin ve kısaca “medrese-bimaristan” ve “medrese-rasathane” modelleri olarak vasıflandırdığımız safhaların etkilerini Selçuklu, İlhanlı ve beylikler devrinde kurulan medreselerle, Osmanlıların Fatih’e kadar olan döneminde inşa edilen medreselerde görmek mümkündür. Medrese eğitimi, Fatih’in İstanbul’u fethetme ve İmparatorluk -cihan devleti- kurma planları içinde gerek şekil, gerekse muhteva bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir. Daha önceki araştırmamızda Mehmed II döneminde aklî ilimlerin okutulması ile ilgili dönüşüm konusu üzerinde detaylı şekilde durulmuştur¹⁵.

Yukarıda üç temel konuda özetlediğimiz görüşler ışığında Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve toplumunun oluşum döneminde, medreselerin ortaya çıkış ve gelişme tarihini ele alacak olursak, İstanbul’un fethinden önce veya daha doğrusu Mehmed II öncesi inşâ edilen medreselerin, Osmanlı beyliğindeki akıncı, yarı göçebe toplumdaki yerleşik topluma dönüşürken oluştukları ve Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinin eğitim gelenek ve usulle-

¹³ J. Pedersen - [G. Makdisi], “Madrasa: The Institutions in the Arabic, Persian and Turkish Lands”, *ET*², c.V, s.1129-1130.

¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Institutions of Science”, *Enciclopedia Italiana*, c.III, Roma (Baskıda)

¹⁵ Bu konu ile ilgili olarak bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Institutionalisation of Science in the Medreses of pre-Ottoman and Ottoman Turkey”, *Turkish Studies in the History and Philosophy of Science*, Boston Studies in the Philosophy of Science, Ed. Gürol İrzık ve Güven Güzeldere, Kluwer Academic Publishers (Baskıda) ve aynı yazar, “Fâtih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi! Tarih Yazıcılığı Bakımından Tenkit ve Değerlendirme Denemesi”, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul 1996, s. 39-84.

rini devam ettirmekte oldukları görülür. Aşağıda görüleceği gibi bu hususların detaylı şekilde irdelenmesi ve bu dönemle ilgili tarihî malzemenin sağladığı bilgilerle ortaya koyduğu ipuçlarının detaylı şekilde incelenmesi, bu düşünceyi destekleyecektir. Bu incelememizde Orhan Bey'in 1331'de İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurması ile, Osmanlı tarihinin yepyeni bir safhasının başlangıcı olan Fatih'in tahta geçmesi arasındaki 120 senelik (1331-1451) bir süre ele alınacaktır.

ULEMÂYA VE MEDRESEYE OLAN İHTİYAÇ

Kuruluş döneminde Osmanlı beyliğinin temel hedefi, diğer Türkmen beyliklerinde olduğu gibi, Bizans topraklarını gazâ-cihad temel inancı ile fethetmektir¹⁶. Oğuz-Türkmen töresindeki "Alperenlik" kavramı ile bağdaşan bu inancı besleyen, "medrese"nin sağladığı üst İslâm kültürü ve bilgisi değil; Osman Bey'in liderliğindeki gâziler topluluğu, uç bölgelere hâkim olan yaygın halk tarikatları, tasavvuf, destan edebiyatı, örfî hukuka dayalı farklı bir kültür anlayışı ve İslâm telakkisi olmuştur. Türkmen boylarının manevî hayatlarında öteden beri önemli rol oynayan şeyh, derviş ve babalar, Osmanlı Beyliği'nin bu çok erken yıllarında "ulemâ"dan daha aktif bir yere sahiptir. Bu bakımdan 'ulemâ'nın temel müessesesi olan medresenin Osmanlı hayatında ortaya çıkmasındaki bu süreci (ilk medrese 1331'de İznik'te kurulmuştur), yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız kültür anlayışı ve toplumun ihtiyaçları ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Anadolu Selçuklularına ait toprakların 1246'dan sonra Moğol istilasına uğraması ve 1277'de merkezî idarenin tamamen dağılıp Moğollar'ın eline geçmesi, uç beyliklerine ve bu arada Osmanlı Beyliği'ne çok sayıda nüfusun göçmesine yol açmıştır. Bu nüfusun önemli bir kısmı Rum Abdalları ve Ahîler gibi iki büyük Sûfî çevreden oluşmaktadır. İlk Osmanlı beylerinin, idareleri altında bulunan toprakları müslüman Türk ahali ile iskân etmede olduğu gibi, Bizans'a karşı yürütmekte oldukları gaza ve fetihlerde de şeyhlerin önemli hizmet ve faydaları görülmüştür¹⁷. Bu sebepten dolayı Osman Bey ile Orhan Bey, Rum Abdalları ile Ahîler'e toprak bağışlayarak zaviyeler açmalarına ve vakıflar kurmalarına yardımcı olmuş ve hatta teşvik etmişlerdir. Or-

¹⁶ Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c.I, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 6-10.

¹⁷ *agm*, s.9.

han Bey'in dervişlerle yakından meşgul olduğunu ve onlara bir çok zaviye ve vakıf bağladığını, kaynaklardaki çeşitli rivayetler açık şekilde ortaya koymaktadır. Neşri'nin rivayet ettiği Geyikli Baba hikayesinde 'Baba İlyas müridi ve Seyid Elvan yolunda' olduğu söylenen derviş ile Orhan Bey arasında cereyan edenler ve buna benzer menkıbeler bu devrin din anlayışını aksettirmesi bakımından çok açıklayıcıdır¹⁸. Bu politika Murad I zamanında da devam etmiş ve sırf Anadolu'daki topraklara münhasır kalmayıp Rumeli'de de zaviyelerin kurulmasıyla sürmüştür¹⁹. Medreseye olan ihtiyacın ortaya çıkıp artmasını genel mânâsıyla, bu sûfi İslâm anlayışının hâkim olduğu göçebe, yarı göçebe toplum hâlinde yerleşik toplum düzenine geçmekle ve akıncı beylik durumundan "devlet" statüsüne dönüşmekle izah etmek mümkündür.

İbn Batuta, Orhan Gazi'nin beyliğinin ilk yıllarında (1331-1333 arasında) Anadolu'yu gezmiş ve bu esnada Osmanlı topraklarında da bir süre seyahat etmiş, değişik Akdeniz, Ege, orta ve doğu Anadolu Türk şehirlerinde bulunmuş, gezdiği bu yerler ve oradaki hayatın değişik yönleri hakkında "görgü tanığı" olarak özet olmakla beraber önemli bilgiler sunmuştur²⁰. Verdiği bilgiler, bu dönemde Anadolu'daki Türk beylikleri ile yeni kurulan Osmanlı beyliğinin ilim ve kültür hayatları arasında mukayese imkânı sağlamaktadır. Seyahati boyunca çoğunlukla medreselerde ve Ahî zaviyelerinde ağırlanan İbn Batuta, burada karşılaştığı insanlar ve onların hayat tarzları hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir. Osmanlı idaresi dışındaki topraklarda karşılaştığı müderris ve kadırlarla yakın dostluklar kurarak onlarla Anadolu dışındaki ilim merkezleri konusunda bilgi alış verişinde bulunduğu bahseden İbn Batuta, Anadolu'da gezdiği medreseler ile karşılaştığı ilim adamlarının ilmî yönü üzerinde fazla durmamakta, daha çok onların misafirperverliğini, nezaket, ikram ve ziyafetlerini anlatmaktadır. Bununla beraber Türk beyliklerinde yetişmiş insanların, diğer İslâm ülkeleri yani köleşmiş kültür merkezlerinin bulunduğu Şam, Mısır ve Irak gibi ülkeler konusunda bilgi sahibi olduklarına ve o ülkeler ile bir takım kültürel bağlarının bulunduğu da işaret etmektedir.

¹⁸ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ - Neşri Tarihi*, c.I, nşr. F. Reşit Unat ve M. A. Köymen, Ankara 1949, s.166-170 ve aynı kitabın diğer bir baskısı *Neşri Tarihi*, c.I, Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1983, s. 83-85.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c.II, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1998, s.127-128.

²⁰ İbn Batuta, seyahatnamesi ve kronolojisi için bkz. A. Miquel, "İbn Battuta", *ET²*, c.III, s.735-736.

Osmanlı topraklarında Bursa, İznik ve Bolu gibi önemli yerleşim merkezlerini gezen İbn Batuta, medreselerin varlığından bahsetmezken misafir olduğu Ahî zaviyeleri ve Ahîler konusunda çok renkli manzaralar çizip önemli bilgiler verir, onların misafirperverliklerini vurgular, İslâmî inançlara bağlılıklarını ve halka hizmetlerini över²¹. Bursa'da fakih ve vaiz Mecdeddin Konavî ile Ahî Şemseddin'in zaviyesinde tanışan İbn Batuta, İznik'te iken de fakih, imam, hacı ve mücavir olarak vasıflandırdığı Alaaddin Sultanöyükî'nin misafiri olarak kaldığını söyler. Gezdiği ve misafir olduğu bir çok yerin medresesinden bahseden İbn Batuta'nın İznik'te Orhan Bey'in kurduğu ilk Osmanlı medresesinden bahsetmemesi ise dikkat çekicidir. İznik'te kırk gün kalan İbn Batuta'nın bu suskunluğu izaha muhtaçtır. Bu suskunluğun sebebi olarak, kuruluşu sırasında medresenin başında bulunan Dâvûd-ı Kayserî'nin kendisi ile ilgilenmemesi, medresenin ilk yıllarında olması veya eğitimin yeni başlamış olması gibi bir takım izah tarzları farazî olarak düşünülebilir. Ancak bunun akla yatkın olan en uygun izah tarzı, medrese eğitiminin eski bir manastırda küçük ölçüde başlamış olması ve bunun İbn Batuta'nın -daha önce ziyaret ettiği Anadolu'daki eski yerleşim bölgelerinde bulunan köklü medreselerde olduğu gibi- dikkatini çekecek çevreyi oluşturmamış olmasıdır. Ayrıca İbn Batuta seyahatnamesinin bize verdiği en önemli intiba, bu erken dönemde Osmanlı Beyliği'nde henüz üst İslâm kültür muhitinin oluşmamış olduğu ve yerleşim yerlerinde daha çok zaviye ve tekkelerin bulunduğu, böylece dinî hayatın daha çok sûfi geleneğin içinde seyrettiğidir. Bunun yanında karşılaştığı veya misafir olduğu bazı fakihler konusunda bilgi veren İbn Batuta, karşılaştığı bir fakihin ise iddia ettiği halde Arapça bilmediğini söyler²².

Halil İnalçık'ın belirttiği gibi Osman Gazi'nin idaresi altında, manevî olarak onu destekleyen ve toplumun idaresinde etkili olan 'fakî'lar (fakî, fakihinin kısaltmasıdır) bulunmaktaydı. Fakîlar İslâm hukukunu, İslâm kurumlarını bilen insanlar olarak gazi önderi idiler ve yönlendirici bilgiler sağlamaktaydılar. İlk Osmanlı beyleri, Osman Gazi ve Orhan Gazi tarafından ahilere ve fakılara verilmiş birçok vakıf, köy ve çiftlikler konusundaki bilgiler,

²¹ İbn Batuta, Türkmen beylerinin toprak, asker ve zenginlik bakımından en büyüğü olarak vasıflandırdığı Orhan Bey'le İznik'te karşılaştığını ve onun kendisine çok sayıda dirhem gönderdiğini çok kısa bir şekilde ifade eder, fakat herhangi bir tafsilat vermez. Bunun dışında İznik'te kaldığı bu süre içinde Bilon dediği Orhan Bey'in eşi Nilüfer Sultan ile görüşmesini, şehir ve kalenin içindeki bostan, bağ, bahçe ve mahalleri kısa da olsa zikreder. (İbn Batuta, *Rihlet İbn Batuta*, c. II, Haz. Abdülhadi el-Tazî, Rabat 1997/1417, s. 198)

²² aynı eser, s. 197-200.

tahrir kayıtları ile günümüze kadar intikal etmiştir. Fatih devrine ait bir evkaf defterinden bu ilk iki Osmanlı beyi dönemlerinde Söğüd kazasındaki vakıflar arasında dokuz fakının vakıfları olduğu görülmektedir²³. Bu kayıtların yanı sıra bazı menkıbevi rivayetler de göz önünde tutulursa, medrese eğitimi görmüş, yetişkin insan gücüne duyulan ihtiyacın nasıl geliştiği daha açık şekilde anlaşılacaktır. Taşköprülüzâde, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın (ö. 1387) biyografisini verirken Orhan Bey'in, ünlü âlimlerden Alâeddin Esved'i (ö. 1397) ziyarete gittiğini ve namazı orada kıldıktan sonra Alaeddin Molla'dan öğrencilerinden birisini seçip yanına vermesini istediğini kaydeder. Daha sonra Taşköprülüzâde, vakayı şu şekilde aktarır: Orhan Bey, "Biz sefer halinde iken, reaya bana gelip davacı oluyor. Benim de şer'i hükümler konusunda bilgim yok. Onun için sen öğrencilerinden birisini seç, benimle sefere çıksın ve ihtiyaç hasıl olunca hüküm versin [kadılık yapsın]" dedi. Molla Alaeddin, Orhan Bey'e "istediğinizi seçiniz" deyip, ancak bütün öğrenciler böyle bir görev kabul etmekten kaçınınca, Sultan ona şöyle seslendi: "Bana birisini tayin et, ben onu zorla alayım." Bunun üzerine hoca adı geçen Molla Halil'i tayin etti, o da ağlayarak zorla görevi kabul etti²⁴. Bundan sonra Molla Halil Bursa kadısı olarak tayin edilmiş ve böylece Osmanlı adli sisteminin temelini atmıştır. Murad I'in saltanatının başında (1363) Osmanlı devletinin ilk kazaskeri tayin edilmiş ve birçok ilim adamı, devlet görevlisi, vezir ve veziriazam yetiştiren Çandarlı ailesinin kurucusu olmuştur²⁵.

Yetişmiş medrese mezunlarına ihtiyacı olan Orhan Gazi, İznik'in fethinden sonra mevcut bir manastır binasını medreseye dönüştürmüştür. Bu şekilde başlatılan medrese eğitimi daha sonra hızla yayılmıştır. Yaptığımız tespitlere göre Orhan Gazi devrinde toplam 11 medrese kurulmuştur. Orhan Gazi'nin kendisinin kurduğu medrese sayısı 5'tir. Bunlardan, bir tanesi İznik'te, ikisi Bursa'da, diğerleri Akçaova ve Sapanca'dadır. Neşrî, Orhan Gazi hakkında aktardığı rivayetlerin sonunda, dönemi için genel bir değerlendirmeye verirken, onun biri Bursa'da ve diğeri İznik'te olmak üzere iki imaret kurduğunu, dervişlere büyük ilgi ve imkânlar sağladığını söyledikten sonra şöyle devam eder:

²³ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı: Siyaset*, c.I, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 56.

²⁴ Taşköprülüzâde, *eş-Şekaikun-Nu'mâniye fi Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniye*, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985, s.10.

²⁵ Mehmet İpşirli, "İlmiye Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c.I, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s.252-267.

"... ondan sonra ilim ehlini ve hafızları severdi. Hafızlara ve ilim ehline ulûfeyi o tayin etti. Hatta kimseden bir şey almasınlar diye kadınlara da ulûfe tayin etti. Hulasa, âlimler ve fakirler Orhan zamanında müreffeh oldular, hatta zekât verecek kimse bulunmaz oldu.²⁶"

Orhan Gâzi döneminde, beyliğin üç önemli şehri olan Bursa, İznik ve İzmit'te birer camii, medrese ve imaret inşa edilmesi ile buralarda İslâm üst kültür ortamının oluşmasına ve bu şehirlerde yeni yeni yerleşik toplum düzenine geçen Türkler ile İslâmiyet'i kabul eden yerli halkın bu kültürle tanışmasına imkân verecek alt yapı kurulmuştur.

Orhan Bey'in İznik'te ve Bursa'da kendisinin bizzat kurduğu medreselerin yanında Rumeli fatihi oğlu Şehzâde Süleyman Paşa'nın Yenişehir, İznik ve İzmit'te; Murad I'in lalası Şahin Bey'in (sonradan Paşa) de Bursa'da kurduğu medreseler, hanedan ve çevresinin medrese eğitimini başlatmadaki öncü rolünü bu dönemden itibaren göstermektedir.

Murad I döneminde Osmanlı idaresi altına alınan toprakların genişlemesi, idarî, malî ve adlî personele; orduların büyüyerek daha düzenli hale gelmesi, cenk kadılarına; komşu Türk devlet ve beylikleri ile savaş ve barış ilişkilerinin gelişmesi, diplomatik yazışmalara, hünkârın ağzından mektup yazmaya ve elçi teatisine ihtiyaç hasıl etmiştir. Ayrıca Osmanlı hanedanı ile Anadolu'da bulunan Türk hanedanları arasında sıhriyet bağlarının kurulması da özel elçilik hizmetlerini gerektirmiştir. Böylece bütün bu görevleri yürüten bürokrat, defterdar, kadı, fakih ve elçilerin yetiştiği eğitim kurumu olan medreseye duyulan ihtiyacın arttığı ve Murad I döneminde sûfi muhite duyulan büyük itibarın yanında medrese muhitinin de önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Bunun en bâriz tezahürünü Osmanlı hükümdarı etrafında olan çevrenin yapısında da görmek mümkündür. Murad I'in devlet yapısını bazı müesseseler ile donatmaya başladığında, Hayreddin Paşa'yı -ki o ilmiye teşkilâtının da ilk kurucularından biri sayılmalıdır- kazasker tayin etmesi, medreseli âlimlerin devlet işlerindeki ağırlığının arttığı ve hükümdar çevresinde kazandıkları itibarın bir göstergesidir.

Bu nüfuzun nasıl arttığını gösteren örneklerden bir diğeri Neşri'nin, Karaman ilinden gelip Gelibolu iskelesini tutmuş olan Kara Rüstem adındaki âlimin Kazasker olan Halil Paşa ile görüşmesi, daha sonra sultan tarafından

²⁶ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, c.I, s.186-187 ve *Neşri Tarihi*, c.I, s.92.

görevlendirilmesi ile ilgili olarak anlattığı olayda görülmektedir. Neşri, Kazasker Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile Kara Rüstem arasındaki görüşmeyi şu şekilde özetler:

“Kara Rüstem: ‘Efendi, bunca sultanlık malını niçin zâyî edersiniz?’ diye sordu. Kadı-ı asker: ‘Hangi malı zâyî ettim?’ dedi. Kara Rüstem: ‘İş bu gazilerin gazadan getirdikleri esirlerin 1/5’i, Tanrı buyruğu ile hünkârındır’ dedi. Kadı-ı asker bunu Sultan Murad Gazi’ye bildirdi. Murad Han Gazi de ‘Eğer Tanrı buyruğu ise, şimdiden sonra alın’ dedi. Bunun üzerine, Kadı-ı asker, Kara Rüstem’i okuyup (yanına) getirerek ‘Hünkâr, Tanrı buyruğu ise alın diye buyurdu’ dedi²⁷”.

Neşri, ‘pençik resmi’nin ihdasının Karamanlı âlim (danişmend) Kara Rüstem’e ait olduğunu anlattıktan sonra ‘yeniçeri’liğin nasıl ortaya çıktığını ve ‘akıncı kadıları’ diye yeni askerî bir yargı ve idare kurumunun ortaya çıkışını izah eder²⁸.

Yine Murad I, Gelibolu’ya geçip "kâfirlere" gaza etmeye ve Rum-iline fütûhat yapmaya hazırlanırken Karamanoğulları’nın bazı Anadolu beyleriyle ittifak oluşturmaları üzerine, kendi mülkünü müdafaa ederek onlara karşı koymak için ulemayı toplayarak onlara “Zalim hükümdarlar müslümanlar üzerine kastettiler. Kâfirler niyetine toplanan ordunun bunlarla savaşması caiz, gaza niyetini te’hir reva olur mu?” diye sorduğunda, ulemanın ona "Kâfirlere karşı gaza, umumî seferberlik olmazsa, farz-ı kifâyedir. Ama, müminlerden zulümleri defetmek farz-ı ayndır"²⁹ diye cevap vermeleri, devlet siyasetinde oynamaya başladıkları rolü gösteren önemli bir başka örnektir.

Ulemaya, çeşitlenerek genişleyen devlet mekanizmaları içinde duyulan ihtiyacın yanı sıra Osmanlı devletinin diğer İslâm ülkeleri karşısındaki meşruiyetini savunma görevi de yüklenmişti. Bu dönemde Osmanlı sultanın ve idaresinin kendi tebaasına olduğu gibi rakibi olan diğer müslüman hükümdarlara karşı da meşruiyetini savunması gerektiğinden Osmanlı hükümdarlarının komşu Türk Beylikleri’ne taarruzları ve Anadolu’yu kendi idareleri altında birleştirme gayretleri ile, Anadolu dışındaki İslâm dünyasının sempatisini kazanma arzularını gerçekleştirmek için ulemaya önemli görev düşmek-

²⁷ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, c.I, s.97.

²⁸ *aynı eser*, s.98.

²⁹ *aynı eser*, s. 94-95.

teydi. Bunun için gerek diplomasi, gerekse İslâm dünyasında kamuoyu oluşturulması açısından onların desteğine ihtiyaç vardı. Selim I dönemine kadar bu görev daha çok, Sünnî dünyasının içindeki rekabet bağlamında, Osmanlılar'ı haklı göstermek ve onların meşruiyetlerini savunmaktı. Osmanlı gücüne meydan okuyan Safavî tehlikesi ortaya çıkınca ve İslâm dünyası, birisi Sünnîliği, diğeri Şiiği savunan iki kutup haline dönüşünce, Osmanlı ilmiye mensupları ve medrese çevresi, bu bağlamda yeni bir misyona sahip olmak durumunda kaldı.

Bayezid I, Osmanlı idaresi altına aldığı Anadolu'daki Türk topraklarında bulunan eski aristokrasiyi yok ederek kendisine bağlı idare mekanizmalarını kurmak, babası ve dedeleri zamanındaki vassal ve uç beylerinin yarı-feodal devlet yapısını değiştirerek geleneksel kurumları ile gerçek bir İslâm sultanlığına dönüştürmek hedefini gütmüştür³⁰. Türk-İslâm geleneğine uygun merkezî devlet idaresinin değişik kurumları için gerekli insan gücünü yetiştirecek kurum ise "medrese" olmuştur. Bunun için de devletin idaresi altına giren eski medreseleri korumak ve yeni fethedilen topraklarda müslüman nüfusun yaşadığı yerleşim merkezlerinde yeni medreseler kurmak gerekmiştir. Bunun içindir ki Bayezid I döneminde, babasının ve dedesinin zamanlarında kurulan medreselerin toplamına yakın sayıda medrese kurulmuştur. CETVEL II'ye göre Orhan Gazi ve Murad I devirlerinde (toplam 63 yıllık bir süre içinde) kurulan medrese sayısı toplam 20, Bayezid I'in 13 yıllık saltanatı döneminde kurulanların sayısı ise 18'dir. Yani yaklaşık bir ifade ile Orhan Bey ve Murad I zamanında her üç yılda bir medrese kurulurken, Bayezid I döneminde her iki senede üç medrese kurulmuştur. Bu sayı Murad II döneminde daha yüksek mertebelere varmış ve Sultan Murad'ın 30 yıllık saltanat süresinde 37 medrese kurulmuştur.

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra devletin içine girdiği 11 yıllık (1402-1413 arası) fetret döneminde merkezî imar faaliyetleri sekteye uğramakla birlikte medrese kuruluşunun devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde İvaz Paşa (ö. 1428) tarafından Tokat'ta bir medrese inşa ettirilmiştir. Çelebi Mehmed döneminde ise medrese inşasına yeniden hız verilmiştir. 8 yıllık saltanatı içinde 8 medrese inşa edilen Çelebi Mehmed'in Bursa'da 1419 yılında kurduğu ve daha çok 'Sultaniye Medresesi' diye bilinen medresesi, İstanbul'un fethine kadar Osmanlı medreselerinin en yükseği sayılmıştır. Ankara Savaşı

³⁰ Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954), s.103.

yenilgisinden sonra önce Anadolu'da, sonra Rumeli'de baş gösteren sosyal ve ekonomik buhran ve bunun Şeyh Bedreddin hareketinde görülen dinî ifadeleri, heteredoks dinî anlayışın dinamik halk kitleleri arasında yayılması³¹ ulemaya devlet nezdinde yeni görevler vermiştir.

Murad II'nin 30 yıllık döneminde devlet idaresi altında bulunan toprakların genişlemesi ve yukarıda açıkladığımız ihtiyaçların artması neticesinde medrese kurma faaliyetleri de hızlanmıştır. Bu dönemde Anadolu'da 16, Rumeli'de 20 ve Kudüs'te 1 tane olmak üzere toplam 37 medrese kurulmuştur. Murad II döneminde Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan bir çok şehir ve kasabada medreseler kurulmuştur. İleride fetih ve nüfus politikası açısından tekrar ele alacağımız medrese kurma süreci hakkında burada vurgulanması gereken hususlar, devletin ihtiyaçlarına cevap verme zorunluluğu, devlet kavram ve mekanizmaları içinde üst İslâm kültür ve anlayışının yerleşmesi ve bu kültürün mümessili olan ulemanın sultanın çevresinde nüfuz kazanmasıdır. Latîfi de Murad II dönemini anlatırken yukarıdaki kanaatimizi destekleyen şu hususları vurgulamaktadır:

“Rivâyet ederler ki haftada iki gün âlimleri ve şairleri toplar ve kendilerini dikkat ve iltifatla baş başa dinler, birçok bilim dalında tartışma konuları tayin eder”³².

Murad II'nin saltanatının ilk yıllarında (1425'te) Osmanlı devlet yapısında şeyhülislâmlık makamının ihdası, medrese ve ulema muhitinin önemini daha büyük boyutlara taşımıştır. Önceleri fetva makamı olarak ön görülen bu göreve Molla Şemseddin Fenârî'nin (ö. 1431) getirilmesi, Osmanlı ilmiye sınıfının ortaya çıkışında belirgin bir adım olmuş, aynı zamanda bu sınıfın birkaç nesil sürecek imtiyazlı fertlerini yetiştiren Fenârî ailesinin temelini oluşturmuştur.

1331 yılında kurulan ilk medreseden itibaren Murad II'nin 1451'de vefatına kadar süren 120 yıllık dönem içinde yukarıda göstermeye çalıştığımız üzere medrese kurma faaliyetleri öncelikle değişik devlet hizmetlerinin ihtiyaçlarına paralel şekilde gerçekleşmiş ve bu süre içerisinde toplam 84 medrese kurulmuştur. Bunun neticesinde ilmiye sınıfı oluşmuş ve ulemanın devlet idaresindeki ağırlığı artmıştır.

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *agm*, s.137 vd.

³² Latîfi, *Tezkire-i Latîfi*, Dersaadet 1314, s.60.

FETİH VE İSKÂN POLİTİKASI İÇİNDE MEDRESELER ve COĞRAFI DAĞILIMLARI

Osmanlı fetihleri ile devletin idaresi altında bulunan toprakların genişlemesi ve yeni fethedilen yerlerin müslüman nüfus ile iskân edilmesinden sonra, belirli yerlerde medreselerin kurulduğu görülür. Yeni fethedilen bu yerlerde iskân edilen Türkmenler'in, istikrarın sağlanmasıyla yeni kurulan şehir ve kasabalarda veya fethedilen eski şehirlerde kurulan yeni mahallelerde yerleşik hayata geçmeleri ile, oluşan yeni sosyal doku için gerekli kurumların ortaya çıkması hususlarını birbirine bağlı olarak düşünmek gerekir. Yerleşik nüfusun belirli bir kesafete ulaşması ile, din, kültür ve eğitim sahalarında hizmet veren yeni müesseselerin kurulması arasında bir paralellik vardır. Şehir nüfusunun eğitim ve üst kültür ihtiyacını karşılayacak kurum olan medresenin kurulmasını da bu sosyal oluşuma bağlı olarak değerlendirmek gerekir. Gerek müslüman Türkler'in yeni bölgelerde iskân edilmesi, gerekse yerli halkın İslâmiyeti kabul etmesi süreçleri içinde, üst İslâm kültür kurumu olan medreselerin kurulma ve gelişme seyri, incelenmeye değer bir konudur. Yeni iskân yerlerinde veya Osmanlı öncesinde var olan şehir ve kasabalarda kurulan yeni "mahalle"lerin içinde inşa edilen cami, zaviye, tekke, mektep, medrese, imâret ve çarşı gibi kurumlar, Osmanlı şehir dokusunun tamamlayıcı unsurlarıdır.

Yeni fethedilen yerlerdeki eğitim faaliyetleri, önceleri zaviye ve mekteplerde, daha sonraki safhada ise medreselerde yürütülmüştür. Halk kitlelerinin eğitimi daha çok sufi geleneklere bağlı olarak yaygın şekilde inşa edilen zaviyelerde, dinî farızalar, nefis terbiyesi ve sufi ritüvallerin öğretilmesi ile başlayarak uzun süre devam etmiştir. Yeni yetişen nesillere okuma yazma ve Kuran okuma öğretilmesi ile dinî bilgilerin telkininin bu zaviye ve kurulan camilerin çatıları altında yürütüldüğü muhakkaktır. Daha ileriki safhalarda çocukların eğitimi, bağımsız olarak kurulan mekteplerde (Muallimhane veya talimhane de denilen bu eğitim kurumları şimdiye kadar ciddi olarak incelenmiş değildir) yürütülmüştür.

Osmanlı padişahları, hanedan azaları ile maiyetlerinde çalışan devlet ricalî, kumandan ve ilmiye sınıfının ileri gelenleri, kurdukları vakıflarla, yeni fethedilen yerlerin imarına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Padişahlar tarafından tevcih edilen mülkler, mülk verilen zevatın devlet adına mükafatlandırılmasının ve onların hayra vesile olmalarının sağlanmasının yanı sıra, mülk sahiplerinin, arazileri üzerine kurdukları evlatlık vakıflar ile zürri-

yetlerine mal intikal ettirmelerini de mümkün kılmıştır. Fetih ve iskân politikaları ile beraber yürütülen bu imar faaliyetleri içinde, dinî ve sosyo-kültürel kurumların da inşâ edilmesi, buralara yerleştirilen nüfusun belirli din ve kültür anlayışı içinde oluşmasında âmil olmuştur. Zâviye, mescit, camii ve imâretlerin kurulmasıyla başlayan bu faaliyetlerin belirli bir merhalesinde medreselerin kurulmaya başlandığı görülür. Barkan'ın belirttiği gibi ilk önce zaviyeler kurulmuştur. Akıncı-dinamik göçebe ve yarı göçebe nüfusun etrafında toparlandığı ve toprağa sahip çıkıldığı sûfi zaviyelerin kuruluşundan bir dönem sonra yerleşik düzene geçilince medreseler kurulmuş ve zaman içinde sayıları artmıştır.

Türkler'in 14. yüzyılda kitleler halinde Balkanlar'da iskân edilmeleri ve Timur'un Anadolu'yu istilâ etmesi neticesinde ortaya çıkan büyük göç dalgası, Rumeli'de Türk nüfusunun artmasına yol açmıştır. Türk göçmenleri genellikle müstakil köyler kurmuşlardır³³. Şehir ve büyük kasabaların fethedilip Osmanlı idaresine geçmesiyle, buraya yerleşen çekirdek asker ve sivil Türk nüfusu ile çevre köylerden gelen ikinci nesil Türk nüfusu, şehir hayatı düzeni içinde yaşamışlardır. Bu yerleşim yerlerinde medreseler; üst-İslâm, yani şehir hayatının gelişmiş kültür anlayışının şekillendiği eğitim kurumu olarak kurulmaya başlanmıştır. Orhan Bey'in Rumeli fatihi iki oğlu Süleyman Paşa (öl. 1359-60) ve Murad Bey fethettikleri Gelibolu, Bolayır, Malkara ve diğer yerlerde babalarının Anadolu'da başlattığı geleneğe sadık kalarak bazı köyleri, dinî tesisler yapmak ve bunları yaşatmak maksadıyla şeyh, ahî, fakih ve muhtelif kasaba kadılarına vakfetmişlerdir³⁴. Bu vakıflardan daha önce Anadolu'da kurulan medreselere tahsislerin yapıldığı da görülür. Bu nun ilk örneklerinden birisi Şehzade Süleyman Paşa'nın daha önce İznik'te kurmuş olduğu medreseye, Gelibolu'ya tabi Ereğlice Köyü'nü vakfetmesi dir³⁵.

Medreselerin kurulması CETVEL III'te belirtildiği ve aşağıda görüleceği gibi fetihlerin gerçekleşmesinden belirli bir süre sonra olmuştur. İlk önceleri kurulan zaviye, imaret, mescit ve camilerin etrafında toplanan göçebe müslüman nüfusun yerleşik düzene geçtiği veya geçmek üzere olduğu bir zamanda medreselerin kurulmasını, bu toplumların yeni nesillerinin üst-İslâm kültürüne olan ihtiyaçlarını karşılamağa matuf olarak görmek lâzım gelir.

³³ Halil İnalçık, "Rumeli", *İA*, c. IX, s. 766-773.

³⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, İstanbul 1952, s. 161-176; Ömer Lütfi Barkan, *agm*, s. 293.

³⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s.169.

Zira daha önceleri belirttiğimiz gibi bürokrasi, yargı ve diplomasi için gerekli insan gücü yetiştirecek medreseler daha çok devlet merkezi ve ona yakın olan yerlerde yani yoğun müslüman nüfusun bulunduğu Bursa ve İznik'te kurulmuştur. Yeni fethedilen yerlerde ise -acil ihtiyaç ile izah edilebilecek birkaç örnek hariç- medreselerin kurulmasının esas gayesi, üst-İslam kültürünün şehirleşen nüfusa aktarılması ve aynı zamanda oluşan yeni Osmanlı kültürünün yetişen nesiller tarafından ortak kültür olarak paylaşılmasının sağlanmasıdır. Acil ihtiyaçların karşılanması için eğitimin her zaman ve her yerde yürütülebileceği gözden uzak tutulmaması gereken bir husustur. Medrese eğitiminin esas itibarıyla medrese binasında yapılması gerekmemektedir. Eğitim, hoca ve öğrencilerin düzenli şekilde barınabilecekleri bir yerde her zaman yürütülebileceğinden, fethedilen yerlerde zuhur eden ihtiyaca cevap verecek eğitimin cami, zaviye veya hocaların evlerinde yapıldığını düşünmek mümkündür.

Bu dönemde varlığını tespit ettiğimiz 84 medresenin 53'ünün Anadolu'da, 29'unun ise Rumeli'de kurulduğu görülür. CETVEL III'te görüleceği üzere Anadolu'da Mudurnu ve Balıkesir'in; Rumeli'de ise Gelibolu, Edirne ve Üsküp'ün fetihleri ile buralarda ilk medreselerin kuruluşu arasında geçen süreler takribî olarak 40 ile 50 yıl civarındadır. Bu ortalama sürenin bazı halde daha az veya daha fazla olduğu görülür. Mesela Filibe'nin 1363-4'de fethinden sonra ilk medresenin 1444'de kurulduğu (fetihten yaklaşık 80 yıl sonra³⁶); Malkara'da ise hemen fetihten sonra Murad I'in inşa ettiği camii içinde tedris faaliyetinin başlatılmış olduğu görülür. Fetih ile ilk medresenin kuruluş tarihi arasında tespit ettiğimiz bu 40-50 yıllık zaman fâsılası önceden belirlenmiş bir politikanın veya planlamanın eseri olmayıp, daha çok nüfusun kesafeti ve göçebelikten yerleşik düzene geçişi ile ilgili olmalıdır. Yukarıda belirtilen iki örnekte görülen farklılığın sebepleri şu şekilde açıklanabilir: Çok erken olan örneği ihtiyacın belirtisi olarak kabul edecek olursak, 40-50 yıllık fâsılanın ötesinde olanların da iskân politikasının gereği olarak nüfus kesafetinin oluşmasının ve şehirlerde yerleşik toplum düzenine ulaşılmasının daha uzun zaman almasına bağlı olduğu düşünülebilir.

Osmanlı döneminde Rumeli'nin en önemli şehirlerinden olan ve 1361'de fethedilen Edirne'de kurulan ve hakkında bilgi sahibi olduğumuz

³⁶ Filibe'nin fethini Colin Imber'in belirttiği üzere 1370'li yılların başları olarak kabul ettiğimiz takdirde, aradaki zaman 70 yıla iner.

en eski medrese Mehmed I (1413-1421) devrine aittir³⁷. Edirne'de bu erken dönemde müslüman nüfus yoğunluğunun nasıl geliştiği konusunda tam bir bilgiye sahip olmamakla beraber, fetih ile ilk medresenin kurulması arasındaki yarım asırlık sürenin -bu önemli şehirde- merkezî idarenin istikrar ve süreklilik kazanması ile yerleşik şehir toplumunun oluşmasına bağlı olduğunu düşünmek, bugünkü bilgilerimiz ışığında en geçerli izah tarzı olacaktır. Edirne, fethini müteakip Murad I tarafından gaza merkezi olarak kullanılmıştır. Yıldırım'ın vefatından sonra oğulları Emir Süleyman ve Çelebi Musa burada istikrarsız bir hal içinde kısa süreler ile saltanat sürmüşler, fetret devrinden sonra Mehmed I'in devletin restorasyonu ile başlayan 8 yıllık saltanatının büyük kısmı da Edirne'de geçmiştir. Bu dönemde başlayan imar hareketi içinde, şimdiki bilgilerimize göre, Edirne'de bu ilk medrese kurulmuştur. Murad I'in burada saray inşa etmesi, fetihten sonra bir Bizans kilisesini eski geleneğe uygun olarak camiye çevirmesi, daha sonra Emir Süleyman'ın başlatıp Musa Çelebi döneminde devam eden ve nihayet Mehmed I saltanatında inşası tamamlanan Ulu Camii'nin de bu erken dönemdeki varlığı göz önünde tutulacak olursa,³⁸ fetihten beri geçen süre içinde herhangi eski bir binanın medreseye dönüştürülmemesi veya yeni bir medresenin inşa edilmemiş olması, yukarıda işaret ettiğimiz istikrar ve nüfus faktörleriyle izah edilebilir.

Bu dönemde (1451 öncesi) Rumeli'de fethedilen Serez (1383), Sofya (1385), Niş (1386) gibi önemli şehir ve kasabalarında medreselerin kurulmamış olması ise dikkate değer bir husustur. Zira daha önce örneklerini verdiğimiz ve fetihten 40-50 yıl sonra medreselerin kurulduğu şehir ve kasabalardan daha büyük olan bu eski yerleşim yerlerinde medreselerin daha geç dönemlerde [Serez'de Bayezid II³⁹; Sofya'da Süleyman I döneminde⁴⁰] kurulmuş olması da yine nüfus faktörü ile izah edilebilir.

Bu dönemde kurulan medreselerin coğrafi dağılımına analitik şekilde bakıldığında da, medrese kurma faaliyetlerinin fetih politikası ve yerleşik müslüman nüfusun artmasıyla paralel şekilde yürüdüğü görülür. Bu dönemde Bursa ve çevresinde 21, Edirne'de 10, İznik'te 5 medresenin kurul-

³⁷ Mustafa Bilge, *age*, s.135-138.

³⁸ Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *İA*, c.IV, s.107-127 ve Semavi Eyice, "Edirne: Mimari", *DİA*, c.X, s.431-442.

³⁹ Cahid Baltacı, *age*, s.412.

⁴⁰ *aynı eser*, s.420-421.

muş olması da müslüman nüfus ile orantılıdır. Afyonkarahisar, Akçaova, Alaşehir, Balıkesir, Bolu, Çorum, İzmit, Menemen, Milas, Sapanca, Tire, Tuzla gibi bazı Anadolu şehir ve kasabaları ile Aydos, Filibe, İştîp, Kızanlık, Niğbolu, Selanik, Tırnova, Üsküp, Vardar Yenicesi ve Yenişehir (Larissa) gibi Rumeli'de fethedilen şehir ve kasabalarda genellikle birer medrese kurulmuştur. Ancak bazı yerlerde birden fazla medrese kurulduğu da görülmektedir. Gelibolu, birden fazla medresenin kurulduğu bir merkezdir. Trakya ve Balkanlar'a yönelik akınların bir hareket üssü olan Gelibolu'nun, nüfusunun artması ve Murad II döneminde belirli bir kesafete ulaşmasından sonra buradaki ilk medrese 1422'de, yani Gelibolu'nun kat'i fethinden (1376) 46 yıl sonra kurulmuştur. Gelibolu, 1475 tarihli tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre bu tarihte 40 mahalleli büyük bir şehir haline gelmiştir⁴¹. Bu mahallelerin mühim bir kısmının Murad II döneminde oluştuğu göz önünde bulundurulursa üç medresenin neden onun saltanat yıllarında kurulduğu da anlaşılacaktır.

Bu listenin ortaya çıkardığı dikkate değer hususlardan bir diğeri, Malkara'da bu dönemde 4 medresenin kurulmuş olmasıdır. Süleyman Paşa tarafından fethedilip vefatı üzerine tekrar Bizans idaresine geri dönen Malkara, 1359'da Trakya'ya akınların yeniden başlaması üzerine, Edirne fethinden (1361) önce İpsala, Çorlu ve Dimetoka ile beraber Osmanlı idaresine girmiştir. Malkara ilk günden itibaren önemli bir yerleşim merkezi, Türk kolonizasyonunun çok hızlı şekilde gerçekleştiği bir yer olmuştur. Malkara aynı zamanda Rumeli'de medrese eğitiminin de ilk başladığı yerdir. Bu bilgiye Murad I'in Malkara'da kurduğu camiın vakıf belgesindeki kayıta rastlanmaktadır. Vakfiyede yapılan maaş tahsisleri arasında "vazife-i müderris"⁴² şeklinde bir kaydın bulunması, camide bir müderrisin eğitim faaliyeti ile görevlendirildiğini göstermektedir.

Çok sayıda ahi ve derviş zaviye ve tekkelerinin kurulduğu Malkara nahiyesinde, Murad I'in fetihten sonra bir cami kurması ve içinde eğitim faaliyetini yürütecek bir müderris görevlendirilmiş olması, bu nahiyenin askerî üs olarak kullanılmasından doğan eğitim görmüş insan gücü ihtiyacına cevap verebilmek için olmalıdır. Burada hatırlanmasında fayda olan bir diğer husus, Murad I'in Bursa'da inşa ettiği külliyyede de medrese için müstakil bir bina inşa etmeyip, medrese eğitimini külliyyede bulunan camiın içinde tahsis

⁴¹ Feridun Emecen, "Gelibolu", *DİA*, c. XIV, s. 2.

⁴² Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.171.

edilen bir yerde kurumlaştırmış olmasıdır. Tayyib Gökbilgin'in gösterdiği gibi Malkara'da göçebe nüfus yoğunluğu kuzeydeki bölgelere nazaran daha azdır⁴³. 1475'te hazırlanan tapu tahrir defterine göre Malkara'da 32 müslim ve 1 gayri müslim mahalle bulunmakta, nüfusu ise 771 hane ve 39 mücerreden oluşmaktadır⁴⁴. Bu nüfus kesafetinin mühim bir kısmı Murad II döneminde gerçekleştiğine göre Malkara'da kurulan diğer üç medresenin de Murad II döneminde faaliyete başlamış olması anlaşılabilir bir husustur.

Dimetoka'da Çelebi Yıldırım Han adı ile kurulan medrese, 1530 tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre Yıldırım Bayezid'in şehzadeliliği zamanında kurulmuştur. Bu da medresenin fetihten hemen sonra ihtiyaca mebni olarak kurulduğunu göstermektedir. Tahrir defterindeki kayıttan medrese için zengin vakıfların tahsis edildiği anlaşılmaktadır⁴⁵.

Bu dönemde kurulan medreseler arasında, kuruldukları yer bakımından en dikkat çekici olanları, henüz Osmanlı hakimiyeti altına girmemiş olan şehirlerde yaptırılanlardır. Bunlardan birincisi Murad I'in Karaman beyi Aleaddin Bey ile evlenen kızı Nefise Hatun (Melek Hatun) tarafından Karaman'da inşa edilen medresedir. Bir Osmanlı sultanı olan Nefise Hatun'un Karaman'da inşa edilmiş olan medresesi bu sebepten dolayı hazırladığımız envantere alınmıştır. Ancak Osmanlı toprakları dışında ve Osmanlılarla herhangi bir siyasî veya sıhriyet ilişkisi olmayan Memluklu sultanlarının idaresi altında bulunan Kudüs'te bu dönemde iki medresenin tesis edilmesi daha dikkate değerdir. Bunların ilki Molla Fenâri'nin (öl. 1431) Kudüs'te satın aldığı ve vakıflar bağladığı medresedir⁴⁶. Osmanlı idaresi altına ancak Selim I saltanatında (1512-1520) giren Kudüs'te bir Osmanlı âliminin mevcut bir medreseyi satın alıp vakıflar bağlaması, üzerinde durulması gereken bir husustur. Molla Fenâri'nin, Memluklu Sultanı Berkuk (öl. 801/1398-99) döneminde Şahabeddin Ahmed bin el-Nasîrî Muhammed el-Tolûnî el-Zahirî tarafından (800/1397-98'den önce) inşa edilmiş olan bu medreseyi hac seyahati dönüşü, Kudüs'te bulunduğu sırada satın aldığı bilinmektedir⁴⁷. Vakfiyenin *Taylûniyye* (Arapça literatürde Toluniye) diye kısaca tarif ettiği bu medrese hakkında bilimiz Mustafa Bilge'nin Arapça aslını ve Türkçe

⁴³ Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İstanbul 1957, s.262.

⁴⁴ İbrahim Sezgin, "Malkara Şehri", *İlmî Araştırmalar*, 2 (1996), s.119-130.

⁴⁵ Bkz. BOA, *Tahrir Defteri*, no: 370, s.35.

⁴⁶ Mustafa Bilge, *age*, s. 178-179.

⁴⁷ Kâmil Cemil el-Aseli, *age*, s.265; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c.II, İstanbul 1280, s.

tercümesini yayınladığı Molla Fenârî Vakfiyesi'nden kaynaklanmaktadır⁴⁸. Fenârî'nin, ayrıca Arap literatüründe kendi adı ile yani el-Medrese el-Fenâriye⁴⁹ diye bilinen bu medreseyi satın alış tarihi, 823/1420'de ilk gittiği hac ziyareti dönüşünde olsa gerektir. Gençliğinde tahsilini Mısır'da tamamlayan Molla Fenârî, Mısır ileri gelenlerinin kendi ülkelerinin dışında, Memlûk idaresi altında bulunan Kudüs'te, kendi adlarına medrese kurma geleneğinden etkilenererek bu medreseyi satın almış olsa gerektir. Vakfiyenin hükümlerine göre Kudüs medresesi müderrisine gündelik 15 akçe verilirken, Molla Fenârî'nin Bursa'da kurduğu ve kendi adıyla anılan medresesinin müderrisine günde 7 akçe tahsis edilmiştir. Bu da Kudüs medresesine gösterilen itibarın bir göstergesidir.

Bu dönemde Kudüs'teki ikinci Osmanlı medresesi, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın (ö.1429) eşi İsfahanşah Hatun tarafından kurulmuştur (840/1436-1437). Van Berchem'in metnini aktardığı medresenin kitabesinde İsfahanşah Hatun'un "Osmanlı Emir Mehmed kızı" olduğu ve "Hanım Lütfullah" olarak bilindiği belirtilirken⁵⁰, Murad II döneminden günümüze ulaşan bir belgede ise "Hanım Hatun" adı ile bilinmekte olduğu ve Dedebâli'nin kızı olduğu kaydedilmektedir⁵¹. Arap literatüründe "el-Medrese el-Osmaniye" adı ile bilinen ve mimari üslubu bakımından daha çok Memlûk medreselerine benzeyen bu medrese, Hanefi fikhının okutulduğu bir yer olup Kudüs medreselerinin önde gelenlerinden birisidir. Molla Fenârî'den sonra Kudüs'te kurulan bu ikinci Osmanlı medresesine Gerede ve Hayrabolu nahiyelerinde birçok köy vakfedilmiş ve müderrisine de gündelik 6 akçe tahsis edilmiştir.

Yukarıdaki inceleme sonunda görülüyor ki Molla Fenârî'nin 'prestij' veya yetiştigi Kahire muhitine uyarak Kudüs'te bir medreseyi satın alıp, vakıflar bağlaması ve onu takip eden İsfahanşah Hatun dışında, erken dönem

⁴⁸ Mustafa Bilge, *age*, s.233-241. Vakfiye nüshasında medresenin adı 'Taylûniyye' olarak belirtilirken bu medresede görev yapan müderrislerin biyografilerini veren Arap kaynaklarında hep 'Toluniye' olarak yazılmıştır. Doğrusu da budur. Vakfiye nüshasında bulunan şekli istisna hatası olsa gerektir.

⁴⁹ Bu medrese, modern Arap literatüründe 'Toluniye' ve 'Fenariye' adları ile ayrı iki medrese olarak ele alınmaktadır. Bu hata klasik Arap kaynaklarında aynı medresenin farklı iki şekilde, yani kurucusunun ve sonradan sahibi olan şahısların adları ile anılmasından doğmuş olsa gerektir.

⁵⁰ Max van Berchem, *Materiaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum - Jerusalem Ville, Le Caire 1922'den naklen Kâmil Cemil el-Aseli, age*, s.177.

⁵¹ Bkz. B.O.A, *Ali Emiri - II. Murad*, no: 9.

Osmanlı medreselerinin kuruluşu belirli bir politika ve mantık içerisinde yürütülmüştür. Bu dönemde ilk medreseler önceleri İznik ve Bursa gibi şehirlerde devlet için gereken eğitimli insan gücünü yetiştirmek için kurulurken, sonraki safhalarda şehir nüfusu içinde üst-İslâm kültürünü ve Sünnî dinî doktrini yeni fethedilen yerlerde yaymak; ileri safhada da Anadolu ve Rumeli Türkleri ile değişik etnik menşeden oluşan müslüman nüfus arasında kültür birliğini temin etmek ve Osmanlı medeniyetinin birleştirici kimliğini oluşturmak üzere kurulmaya başlamışlardır.

Osmanlılar'ın kurduğu medreselerin coğrafi dağılımına bakıldığında eğitimi geniş bir coğrafyaya yaymak gibi bir hedeflerinin olduğu açıkça görülür. Anadolu Selçukluları'nın idareleri altında bulunan topraklarda yaptıkları gibi Osmanlılar'ın da, Suriye ve Mısır'da kendilerinden önce geçerli olan uygulamaların aksine, eğitimi ve üst kültürü daha geniş halk kitlelerine yaymayı hedefledikleri görülür. Mevcut araştırmalardan anlaşıldığına göre Osmanlılar değişik yerleşim yerlerine yaygın olarak alt seviyeli medreseler, büyük kasaba ve şehirlere de yüksek dereceli medreseler kurmuşlardır⁵².

EĞİTİM GELENEĞİ VE İHTİSASLAŞMA

Medrese eğitim usul ve gelenekleri, 11. yüzyılda Nizamiye Medreselerinin kuruluşundan önce mevcut olan İslâm eğitim geleneklerinin kurumlaşmasına dayanan çok köklü bir geçmişe sahiptir. George Makdisi'nin bu konudaki çalışması aydınlatıcı bir eserdir⁵³. Bu gelenekler nesilden nesile ve İslâm dünyasının geniş coğrafyasına yayılarak intikal etmekle birlikte zaman içinde medrese eğitiminde bazı değişiklik ve gelişmeler olmuştur⁵⁴.

Erken dönem Osmanlı medreseleri, Osmanlı öncesi Amasya, Konya, Kayseri, Karaman ve Aksaray gibi Anadolu şehirlerinde eğitim gelenekleri yerleşen medreselerin bir devamı olarak telakkî edilebilir. Anadolu'da bu faaliyetlerin yaygınlaşması, o dönemin en mühim ilim ve kültür merkezleri sayılan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen veya oralarda yetişen âlimler sayesinde mümkün olmuştur. Bu âlimlerin çoğunluğu Anadolu Türklerinin

⁵² Bulgaristan'da 15-18. yüzyıllarda kurulan medreselerin %70'i 25 akçeli ve altındadır. (Orlin Sabev, *age*, s.134.)

⁵³ George Makdisi, *The Rise of Colleges*.

⁵⁴ Mustansiriyye'nin kuruluşundan (1227-1233 arasında) itibaren medrese eğitiminde aklı ilimlerin eğitimi bakımından vuku bulan gelişmeler konusunda bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Institutions of Science"

den olmakla beraber, bir kısmı Anadolu dışında yetişen ve buralarda kendilerine yeni hâmi ve yeni çevre arayan, şöhret sahipleridir.

Erken dönem Osmanlı medreseleri, eğitim ve akademik gelenekler bakımından genellikle daha önce kökleşen tradisyona bağlı kalmıştır. Bu medreselerde yürütülen ve vakıf gelirinin harcandığı ‘resmî’ eğitim faaliyetleri, yerleşmiş geleneklere uygun şekilde yürütülmüştür. Ancak zaman içerisinde eğitim faaliyetlerinde bazı ‘yeni’ unsurların ortaya çıktığı da görülmektedir.

Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve beylikler dönemi medreselerindeki eğitim şekli ile okutulan dersler ve konuları hakkında geniş bilginiz olmamasına rağmen buralarda klasik İslâm medrese eğitimine paralel olarak fıkıh, dinî ilimler ve onlara yardımcı olan edebî ilimlerin okutulduğu aşikârdır. Metinleri bulunabilen medrese vakfiyelerinden eğitimin Salı ve Cuma günleri hariç hafta boyunca yürütüldüğü ve eğitim süresinin azamî beş yıl ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Fakih denilen medrese öğrencilerine başlangıçta “mübtedî”, daha sonra “mutavassıt”, en sonunda kendi kendilerine istidlal yaparak hüküm çıkarabilecek duruma geldiklerinde de “müstedil” denilmektedir.

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinden bazılarının elimize ulaşan vakfiyeleri “eğitim gelenek ve hedefleri” bakımından açıklayıcı ifadeler ihtiva etmektedir. Mesela, Mübârizeddin Halifet Gâzî’nin Amasya’da, 606/1209-1210 senesinde kurduğu medresesinin vakfiyesine göre medresede bir müderris, iki muid ve on iki fakih (fıkıh öğrencileri) bulunacak, müderris yıllık 1200 halis gümüş dirhem maaş karşılığında Hanefî fikhını okutacaktır⁵⁵. 621/1224 tarihinde Mübârizeddin Er-Tokuş’un Antalya’da kurduğu medresesinin vakfiyesinde ise, müderris ve fakihlere yapılan tahsislerden bahsedilirken, buradaki eğitim konusunda bir şey zikredilmemiştir⁵⁶. Aynı şekilde 13. yüzyılın sonlarına doğru, Sivas Gök Medrese’nin kurucusu Sahib Ata Fahreddin Ali’nin 694/1295 tarihli medrese vakfiyesinde “mezkur medreseyi fakih, mütefakkıha, âlim ve talebelere vakfedip fıkıh ve bunu tamamlayıcı şer’î ilimlerin ve dinî hükümlerin tahsili için onlara mesken kıldı” denilmek-

⁵⁵ Refet Yınanç, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Hilâfet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), s.5-22.

⁵⁶ Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten*, c.XI, sayı 43 (Temmuz 1947), s.415-429.

tedir⁵⁷. Vezir Celâleddin Karatay tarafından 649/1251-1252'de Konya'da yaptırılan Karatay Medresesi'nin vakfiyesinde de müderrisin, şeriat, hadis, tefsir, usûl, furû' ve hilaf ilimlerinde ehliyet ve liyakat sahibi bir kimse olması şartı koşulmaktadır⁵⁸.

Herhangi resmî bir derecelendirmeye tabi tutulmadığı görülen Osmanlı öncesi Anadolu medreseleri, müderrislerinin ilmî kabiliyetlerine göre şöhret bulmuştur. Temel eğitimi tamamladıktan sonra, herhangi bir ilimde ihtisas yapmak isteyen talebeler, o bilim dalındaki tanınmış hocalara gidip onlardan ders görürler ve icazet alırlardı. İcâzetnâmelerde - icazetnâmede adı zikredilse bile- medrese değil müderris esastı. İcâzetnâmede okutulan derslerin tanımı, okutan hocanın adı ve icazeti veren müderrisin hocalarının silsilesi gösterilirdi. Buna mukabil Avrupa üniversitelerinde mezuniyet diplomaları, o üniversitenin adına verilmekteydi. Diğer bir ifadeyle, medresede müderris, üniversitede ise müessese daha ön plana çıkmaktaydı. Bu şekilde medreselerde çok sayıda talebe eğitim görmüş ve büyük âlimlerin tedrisatı ile zaman içinde geniş bir ilim muhiti teşekkül etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilmî faaliyetler inkişaf ederken, Anadolu'daki diğer Türk devletlerinde de buna paralel faaliyetlerin devam ettiği görülmektedir. Mesela Karamanoğulları idaresi altında bulunan Konya-Aksaray'da, Cemâleddin el-Aksarayî'nin Zincirli Medrese'deki tedrisatı çok şöhret bulmuştur. Yine Molla Şemseddin Fenârî'nin, Yıldırım Bayezid ile arası bozulunca gittiği Karamanoğlu nezdinde kendisine büyük ölçüde iltifat edilmesi, ardından Yıldırım Bayezid'in, Fenârî'ye Bursa'ya geri dönmesi için ısrar etmesi dikkate şayandır⁵⁹.

Anadolu'ya başka ülkelerden âlim celb edilmesi veya Anadolu'dan başka yerlere tahsile gitme geleneği Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Bu ilmî seyahatler kültür hayatındaki dinamizmin de bir göstergesidir. Mesela, Bayburt'ta doğan Ekmeleddin el-Bâbertü (ö. 786/1384-1385), önce Haleb'e daha sonra Kahire'ye giderek Seyfeddin el-İsfahânî'den ders okumuş ve Kahire'deki meşhur Ezher Camii'nde müderrisliğe yükselip birçok talebe yetiştirmiştir. Bu talebeler arasında Hacı Paşa (ö. 816/1413 veya 820/1417), Şeyh

⁵⁷ Sadi Bayram - Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s.53.

⁵⁸ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, XII/45 (1945), s.79.

⁵⁹ M. Cavid Baysun, "Mescid: Osmanlı Devri Medreseleri", *İA*, c.VIII, s.72.

Bedreddin (ö. 823/1420) ve Molla Fenârî (ö. 834/1431) gibi meşhur Osmanlı âlimleri de bulunmaktadır⁶⁰. Ekmeleddin el-Bâbertî'nin talebelerinden Molla Yegân (ö. 840/1436)'ın, Murad II zamanında Mısır'da görüşerek beraberinde getirdiği ve Padişah'a takdim ettiği Molla Gürânî, Padişah'ın çok büyük iltifatına mazhar olmuş ve Manisa valiliği sırasında Şehzâde Mehmed (Fâtih)'in hocalığına tayin edilmiştir.

İlk Osmanlı medreselerinde eğitimin, geleneğe dayalı olarak vâkıfların (vakfı kuranların) koymuş oldukları şartlar çerçevesinde tayin olunan müderrislerin inisiyatiflerine bırakılmış olduğu görülmektedir. Mesela, İznik Orhan Bey Medresesi'nin vakfiyesinde, Müderris Dâvûd el-Kayserî'nin "medresede tâlib-i ilme hergün ders okutacağı" şartı dışında bağlayıcı bir ifade bulunmamaktadır⁶¹. Yine 1348'de kurulan Bursa Lala Şâhin Paşa Medresesi'nin vakfiyesinde "müderrisi âlim ve ifâdeye kâdir bir kimse olması ve tatil günleri dışında şer'î bir özrü olmadığı takdirde dersleri katiiyen terk etmemesi" ifadesi yer almaktadır. 1415 senesinde Karamanoğlu Ali Bey'in Niğde'de kurduğu Akmedrese'nin vakfiyesinde "bu medreseyi ulûm-ı şer'iyye tedrisiyle meşgul fukahâ ve mütefekkihaya ve ulûm-ı diniye'nin muhtac olduğu ulûm-ı edebiyeye tahsili ile müteveggil evli, bekâr, leylî ve neharî talebe ile Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre olan müderris ve muidlere vakfetti... Müderris, her gün fıkıh ve usûl-ı fıkıh ve sair umûr-ı şer'iyye ve âliyyeyi takrir etmesini, muidin ise fukahâ derslerini her gün müzâkere ile sonunda tekrar etmesi"⁶² denilmektedir. Bu ibareler Fâtih'in kurduğu Sahn-ı Seman medreseleri öncesinde, Anadolu'da geleneğe dayalı medrese eğitiminin temel özelliklerini açıklaması bakımından önemlidir.

Elimizdeki kaynaklarda fazla ayrıntı bulunmamasına rağmen, bu medreselerde fıkıh eğitiminin daha çok Osmanlıların tercih ettiği Hanefî mezhebine göre yürütüldüğü söylenebilir. Ancak Şah Melek b. Şâdi Bey'in (ö.1441) Edirne'de kurduğu medresesinin vakfiyesinde, çok açık bir ifade ile medresenin dört mezhep mensuplarına açık olduğu belirtilmektedir⁶³.

⁶⁰ İbn Hacer, *el-Dürer el-Kâmine, fi Ayân el-mâ'e el-Sâmine*, c.IV, Haydarabad 1350, s.250.

⁶¹ Mustafa Bilge, *age*, s.297-298.

⁶² İ. H. Uzunçarşılı, "Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.58-59.

⁶³ Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, vakfiyeler kısmı, s.248. Buradaki orijinal Arapça vakfiyenin suretinde medresenin dört mezhebin mensuplarına açık olduğu sarahaten ifade edilmektedir. Mustafa Bilge yaptığı serbest tercümede (Mustafa Bilge, *age*, s.150-151, 278) bu ifadeyi "dört mezhebin farkları" şeklinde yorumlamaktadır. Ancak metin dikkatle okunduğunda kastedilen mânânın "mezhep ihtilâfları" ötesinde olduğu anlaşılmaktadır.

İlk dönem Osmanlı medreselerinde Nizamiye Medreseleri modeline veya başka bir deyişle George Makdisi'nin dışlama (*exclusion*), yani medreselerden yabancı ilimler veya aklı ilimler denilen ilimlerin dışlandığı şeklindeki teorisini destekler mahiyetteki bazı örneklerle de rastlamak mümkündür. Bu dönemde felsefi ilimlerin medresede okutulmasının kesin olarak yasaklandığına dair iki örnek bulunmaktadır. Umur Bey Medresesi bunun ilk örneğidir. Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey'in Bergama'da kurduğu bu medreseden günümüze vakfiyesi dışında bir şey ulaşmamıştır. Vakfiyesinde ise medresede sadece tefsir, hadis, fıkıh usul ve furû'unun okutulması, felsefi ilimlerin ise kesin olarak okutulmaması şartı bulunmaktadır⁶⁴. İkinci örnek ise Bergama'daki medrese ile hemen hemen aynı zamanlarda, Murad II'nin 1435'te İmparatorluğun başkenti Edirne'de, özellikle hadis eğitimi için kurmuş olduğu Edirne Dârülhadisi vakfiyesinde karşımıza çıkar. Burada felsefi ilimlerin okutulması konusu; "Müderisler, talebelere ulûm-ı şer'iyeye ve fûnûn-ı edebiye öğreteceklerdir. Bunun dışında kalan felsefi ilimleri okutmayacaklardır. Burada her gün müderisler hadis ve onunla alakalı konularda ders vereceklerdir"⁶⁵ denilerek açık şekilde belirtilmiştir.

Yukarıda verilen iki örnek, Makdisi'nin aklı ilimlerin medrese eğitimi dışında tutulduğu görüşünü destekleyen deliller sayılabilir. Ancak bu dışlama şartının bu metinlerde zikredilmiş olması bile medreselerde felsefi ve/veya aklı ilimlerin eğitiminin daha önceki dönemlerde yapılmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca yukarıda geçen yasaklama ile ilgili her iki örneğin de 15. yüzyıla ait olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Felsefi ilimlerin okutulmaması şartı, felsefi ilimlerin zaten medreselere girmiş olduğunu ima etmekte ve eski geleneği takip edenlerin veya bu bilimlerin zararlı olduğuna inananların felsefi ilimlerin eğitiminin yasaklanması konusunda tavır aldıklarını göstermektedir. Felsefi ilimlerin talimi konusundaki bu karşı tavrı anlamak için meseleye felsefenin, İslâm düşüncesinin ana akımına (Sünnîlik) karşı heterodoks ve marjinal politik guruplarca kullanılmış olması ve 14. yüzyıl ve sonrasında ilm-i kelâm ile felsefe arasındaki ilişkiler bağlamında bakılması gerekmektedir. Dinî inançları savunmak için bir ilahiyat dalı olduğu yolundaki yaygın kanaatin aksine *ilm-i kelâm*, daha ziyade vahyedilmiş gerçekleri araştırmak için akli bir yol olarak görülmelidir.

⁶⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c.II, İstanbul 1972, s.270.

⁶⁵ Mustafa Bilge, *age*, s. 221.

Bu, dini; tartışma ve mantık yoluyla sonuç çıkarma ve İslâmî vahiylerin muhteviyatını mantığa dayalı bir doktrin olarak yorumlamayı ve o şekle dönüştürmeyi hedefleyen tartışmacı bir yaklaşımdır⁶⁶. Buna göre kelim, felsefeye paralel bir ilim ve *Felâsife*'nin (A. Sabra'nın özellikle Hellenistik felsefe olmak üzere, yabancı felsefeleri kastettiği) felsefesine bir alternatif geliştirme çabasıdır⁶⁷. İslâm öncesi kültürlerden miras kalan yabancı felsefe ile yerli İslâmî kelim birbirine 'rakip'tir. Ancak bu, felsefenin İslamiyet tarafından reddedildiği veya dışarıda tutulduğu anlamına gelmez. Tam aksine, İslâm felsefecileri bu yabancı felsefi akımı aktarmaya, kendi İslâmî kültürleriyle ve bazı şüphelerine rağmen inançlarıyla birleştirmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte, felsefe dışında kalan geometri, aritmetik, astronomi ve müzik gibi aklı ilimler -bu ilimlere ulûm-ı talimiye deniliyordu- kelim için doğrudan rakip olarak görülmediği ve din için potansiyel bir tehlike olarak telakki edilmediği gibi ulemanın büyük kısmı tarafından dinin daha iyi anlaşılması için gerekli sayılmıştır.

Bunun yanında, vakfiyelerde 'felsefi bilimler'in yasaklanmasından kastedilenin genel olarak felsefenin yasaklanması mı, yoksa 10-12. yüzyıllarda Sünnî İslâm'a karşı İsmailîler'in savunduğu heterodoks fikirlerin veya Allah'ın varlığını inkar yoluna sapmış birçok inanışın gayesi olan diğer felsefi tartışmaların yasaklanması mı olduğunun tespit edilmesi önemlidir. Bir an için genel olarak 'felsefi ilimlerin' reddedildiğini farz edersek, bu ilimlerin tamamen mi yasaklandığının, bu yasaklamaya riyazî ilimlerin (el-'ulûm el-talimiye) de dahil edilip edilmediğinin tespiti ayrıca önem taşımaktadır. Bu sorulara cevap bulmak için yapılacak araştırmalar, bu dönemde Anadolu'da kültürel hayatın ve genel olarak İslam dünyasında bilimlerin gelişimini ortaya koymak konusunda yardımcı olacaktır.

Yukarıdaki tartışmaların sonucu ne olursa olsun, zikredilen iki medresenin vakfiyelerinde geçen "felsefe" öğretiminin yasak olduğu ifadesi, burada bazı bilimlerin medrese eğitimine dahil edilmesine karşı 'tutucu' bir tavrın varlığını da göstermektedir. Makdisi, tutucuları dinî bilimler ve bunlara yakın olan sahalarda kalan konuların öğrenimine kesin olarak karşı çıkan "gelenekçiler/traditionalists" olarak vasıflandırmıştır. Murad II ve Umur Bey

⁶⁶ A. Sabra, "Science and Philosophy in Medieval Islamic Theology, the Evidence of the Fourteenth Century", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 9 (1994), s.11.

⁶⁷ *agm*, s. 23.

gibi vakıf kurucuları veya maiyetlerindeki ulema, tutucu âlimlerin etkisinde kalarak kendi medreselerinde ilgili konular dışında eğitim yapılmamasını istemiş olmalıdırlar. Bu âlimler hem vakfiyelerin hazırlanmasında etkili, hem de teklif edilen faaliyetleri düzenleme yetkisine sahip hukukî otoritedirler. Vakfiyelerde yer alan açık sınırlamalar, gerçekte felsefi ilimlerin veya bunlardan birkaçının bazı Osmanlı medreselerinde okutulduğunun- veya okutulmuş olduğunun- kesin delilidir. Bu sebeple de felsefi ilimlerin kendi medreselerinin eğitim faaliyetleri arasında olmasını istemeyen vakıf sahiplerinin bunu vakfiyelerde belirtilmesi gerekmiştir.

“Felsefe” tabiri ile “aklı ilimler” tabiri arasındaki ayrışma ve akli ilimlerin medrese eğitim programı içine alınıp “felsefe” adı altında heterodoks veya dine zıt olarak kabul edilen düşünce ve davranış tarzının reddedilmesinin ilk örnekleri İlhanlılar devrinde görülür. İlhanlı hanları Abaka Han (ö.1285) ve Gazan Han (ö.1304)’a vezirlik ve hekimlik yapan, *Câmiü’t-Tevârih* adlı önemli tarih kitabının yazar Reşidüddin el-Hemedânî’nin (ö.1318), Tebriz’in doğusunda küçük bir şehir halinde inşa edilen ve ‘Rab’-i Reşidi’ adı ile bilinen büyük ölçekli külliyesinde, dinî, sosyal ve ekonomik faaliyetler için kurulan değişik müesseseler arasında medrese eğitimi çok önemli bir yer işgal etmiştir. Burada dinî ilimler ve diğer ilimlerin (sair ulûm) okutulması bizzat Reşidüddin’in hazırladığı ve günümüze ulaşmış bulunan mufassal vakfiyesinin hükümleri arasında yer almaktadır⁶⁸.

Reşidüddin’in külliyesinde, tayin ettiği iki müderris bulunmakta, bunlardan birisi tefsir ve hadis ilimlerini; diğeri ‘sâir ulûm’ adı verilen ve aralarında fıkıh, matematik ve diğer akli ilimlerin bulunduğu ilimleri okutmakla mükelleftir. Vakfiyeye göre fıkıh okuyacak öğrenciler herhangi bir suretle ‘felsefe’ ile uğraşmayacak, şayet daha önce okumuşlarsa buraya kabul edilmeyeceklerdir. Yine vakfiyede, felsefe okuyan öğrencilerin karakterinin bozulduğu ve huylarının küstahlaştığı zikredilmektedir (*mizac-ı işan muhabbat ve kustah şude başed*)⁶⁹. Osmanlı medreselerinden 120 yıl önceki bu örnekte açık olarak görülmektedir ki fıkıh öğrenen öğrencilerinin eğitimi, öğrenimlerinin temelini oluşturan inanç sistemini reddeden “felsefe” anlayışına kapalı durumdadır.

⁶⁸ *Waqfiyyat Rab’-i Rashidi*, Afshar and Minovi (ed.), Tehran 1978 ve *Al-Waqfiyya al-Rashidiya, facsimile of the fourteenth century original edition drawn by himself and by his order*, Afshar - Minovi (önsözle birlikte neşreden), Tahran 1972.

⁶⁹ *Waqfiyyat Rab’-i Rashidi*, s.173-174.

Yukarıda incelenen vakfiye örneklerinde açıkça görüldüğü gibi Osmanlı öncesi Anadolu'da ve Fâtih öncesi Osmanlı devletinde kurulan medreselerde eğitim, Nizâmiye medreselerinin geleneği üzerine devam etmekte olup esas hedefi dinî ilimlerin okutulması ve özellikle fıkıh tahsilinin yaygınlaştırılmasıdır. Ancak bazı Selçuklu medreselerinin Şifâhaneler'in yanında kurulmuş olması, bazı medreselerde de rasat kuyularının bulunması bu medreselerde tıp ve astronomi bilimleriyle de ilgilenildiği konusunda bir takım ip uçları vermektedir. Medrese-bimaristan işbirliği ile tıp eğitiminin kurumlaştığı; Kutbeddin Şirazi'nin Sivas Gökmedrese'de bulunduğu sırada olduğu gibi gayri resmî olarak astronomi derslerinin ilgilenen öğrencilere okutulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı öncesi ve Fâtih öncesi Osmanlı döneminde dinî ilimlerin kapsamına girmeyen aklî, riyazî ve tabii ilimlerin tahsilinin ise genellikle medrese dışında eskiden beri devam eden geleneğe uygun olarak ilim adamlarının evlerinde, bazı hallerde de medreselerin çatısı altında gayri resmi olarak yürütüldüğü söylenebilir⁷⁰.

İhtisaslaşma

İslâm eğitim tarihinde değişik bilim dallarında ihtisaslaşma daha çok ilim tahsil edenlerin şahsî teşebbüslerine ve hocaları ile olan tahsil münasebetlerine bağlıdır. Günümüzdeki şekli ile, belirli bir bilim dalı veya bilimler sahasında ihtisaslaşmanın kurumlar bazında -dârülhadis ve dârülkurrarlar dışında- oluşması modern zamana ait ve Avrupa üniversitelerinde görülen bir gelişmedir⁷¹. Ancak İslâm kültür tarihinde medreseler yanında bimaristan ve rasathane gibi kurumların bulunduğu ve buralarda belirli bilim dallarında tahsil görenlerin genellikle uygulamaya dönük, bazı hallerde de teorik eğitim yapıkları görülür⁷². Erken dönem Osmanlı eğitim ve bilim hayatında görülen ihtisaslaşma da bu gelenek ve usullere uygun şekilde gerçekleşmiştir.

Bayezid I tarafından Bursa'da 1400 civarında kurulan ilk dârüşşifa Osmanlı öncesi bimaristan geleneğine uygun olarak inşa edilmiştir. Ancak Yıldırım Bayezid'in külliyesinin mühim bir unsuru ve İstanbul'un fethine kadar tek Osmanlı darüşşifası olarak sağlık hizmetlerinin ve tıp tahsilinin klinik

⁷⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Institutionalisation of Science in the *Medreses* of pre-Ottoman and Ottoman Turkey" ve "Institutions of Science".

⁷¹ Osmanlı medreselerinde Avrupa tarzı üniversitelere benzer ihtisaslaşmanın varsayılmasının tenkidi için Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası" ve "The Initial Stage of the Historiography of Ottoman Medreses".

⁷² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Institutions of Science".

eğitim yönünü sağlayan bu kurum, bazılarının ileri sürdüğü gibi bir tıp medresesi olarak kurulmadığından CETVEL I'e dahil edilmemiştir. Osmanlı Beyliği dışında ve özellikle de Kahire Sultan Kalavun Bimaristanı'nda yetişen hekimlere muhtaç durumda olan Osmanlılar, bu dârüşşifa vasıtasıyla hekimlerin yetişmesini sağlamışlardır. Yıldırım Dârüşşifası'nda teorik tıp eğitiminin yapılmasına dair, vakfiyede herhangi bir hüküm olmadığı gibi burada "tıp medresesi" olarak eğitim yapıldığına dair kayıtlara da daha çok 17. yüzyılda rastlanmaktadır⁷³.

Bu dönem medrese eğitiminde ihtisaslaşma, dârülhadislerin (hadis medreseleri) kurulmasıyla görülmektedir. Hadis ilmini bütün yönleri ile öğretmek amacıyla kurulan dârülhadislerin ilki Atabeg Nureddin Zengi (öl. 1175) tarafından, Şam'da kurulmuştur. Osmanlı öncesinde Anadolu'da Çankırı, Konya, Erzurum ve Sivas'ta birer dârülhadis kurulmuştur. Osmanlı erken döneminde ise ilk dârülhadis bu geleneğe bağlı olarak Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te, ikincisi Murad II tarafından Edirne'de kurulmuştur. Murad I zamanında, İştîp'te kurulan medresenin Evliya Çelebi'nin '... hususi ilm-i hadis okutulur' şeklindeki ifadesine dayalı olarak şimdiye kadar dârülhadis olarak kabul edilmesi, yanlış bir değerlendirmeye sebebiyet vermiştir. CETVEL I hazırlanırken göz önünde bulundurduğumuz kıstaslar neticesinde İştîp medresesini bir dârülhadis olarak kabul etmediğimiz için burada da bir ihtisas medresesi olarak ele almamaktayız. Ayrıca İştîp gibi yeni fethedilen, nüfus ve önem bakımından geri planda kalan bir yerde, ilk safhada bir ihtisas medresesinin kurulmasının düşünülemeyeceği de aşıkardır.

İlk dârülhadisin İznik'te Çandarlı Hayreddin Paşa (öl. 1387) tarafından kurulmuş (1378) olması üzerinde durulması gereken bir konudur. Kurulduğu tarihte Osmanlı topraklarında on beş civarında medresenin mevcut olması, ulema arasından yetişen Hayreddin Paşa'yı, mutad medreselere bir yenisini eklemek yerine bir dârülhadis inşa etmeye sevk etmiş olmalıdır. Murad II'nin, Edirne'nin imarı ve genişleyen saltanatının payitahtına yakışır hale getirmek için inşa ettiği çeşitli müesseseler arasında bir de dârülhadis vardır. 1435'te kurulan bu dârülhadis erken dönem Osmanlı medreselerinin en yükseği sayılmıştır⁷⁴.

⁷³ Tuncay Zorlu, *Süleymaniye Tıp Medresesi*, İstanbul 1998 [İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], s.12-13; Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, s. 60-63.

⁷⁴ Selahattin Yıldırım, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârülhadisi ve Müderrisleri*, İstanbul 2001, s.55.

Kur'ân-ı Kerim'in kıraat ilminin ihtisas seviyesinde okutulması için bir ihtisas medresesi olan 'dârûkurra' ile, çocuklar için okuma-yazma eğitiminin yapıldığı ve temel dersleri arasında Kur'ân-ı Kerim okutulması bulunan sıbyan mektebi, dârüttalim/muallimhane veya genel olarak 'mektep' adı ile eğitimin ilk basamağını teşkil edilen okullar, bazı yeni çalışmalarla birbirine karıştırılmaktadır. Çocukları medrese eğitimine hazırlayan, genellikle camilerle bir arada veya külliyelerin bir unsuru olarak kurulan mektepler ile Kur'ân ilminin ihtisas seviyesinde okutulduğu dârûkurrular hakkında şimdiye kadar ciddi araştırmalar yapılmamıştır.

Bugünkü bilgilerimizin ışığı altında kıraat talimi yapılan ve ihtisas medreseleri arasında sayılan dârûkurra türü medreselerin Osmanlı topraklarındaki kuruluşu daha geç dönemlere rastlamaktadır. Erken Osmanlı döneminde kıraat derslerinin genellikle camilerde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bugün varlığını bildiğimiz ve binası günümüze ulaşan en eski dârûkurra, Bursa'daki 1492-1493 tarihli Hoca Yakup Dârûkurra'sıdır. Daha geç tarihlerde ise bir çok dârûkurranın mevcut olduğu bilinmektedir⁷⁵. Ancak bu erken dönemde, kıraat ilmi bakımından Osmanlı ilim hayatındaki önemli bir gelişme, devrinin en büyük kıraat âlimi olan Şamlı İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 1429) Mısır'dan kaçarak Anadolu'ya gelmesidir. El-Cezerî, Yıldırım Bayezid tarafından büyük himaye, ikram ve ilgi görmüş, kıraat ilmi ile ilgili ünlü eserlerinden *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* başta olmak üzere bazı eserlerini burada yazmış ve padişahın iki oğlu da dahil olmak üzere bir çok öğrenci yetiştirmiştir⁷⁶. Kaynaklarda yedi yıl kaldığı Bursa'da eğitim faaliyetlerini nerede yürüttüğüne dair bilgi bulunmamakta, ancak derslerin yerleşik geleneğe göre camilerde yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki verilen örneklerde görüldüğü üzere Osmanlı erken dönemlerinde ilimde ihtisaslaşma Osmanlı öncesi geleneğe uygun olarak yürütülmüştür. Hoca-talebe münasebetine bağlı olarak ihtisaslaşma kurum bazında da aynı geleneğe sadık kalınarak yürütülmüştür.

⁷⁵ Nebi Bozkurt, "Dârûkurra", *DİA*, c.VIII, s. 543-545; Baha Tanman, "Dârûkurra: Mimarî", *DİA*, aynı cilt, s.546-548.

⁷⁶ Tayyar Altukulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, c.XX, s. 551-557.

SONUÇ

Bütün bu incelemeler sonucunda Osmanlı tarihinin ilk bir buçuk asrını oluşturan, Mehmed II'nin tahta geçip İstanbul'u fethetmeye yönelmesinden önceki dönemde, Osmanlı eğitim gelenekleri ana hatları ile ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu oluşum içinde bir çok Osmanlı kurumunda olduğu gibi medreselerde de Osmanlı öncesi Anadolu Türk (özellikle Selçuklu) ve İlhanlı birikiminin etkisi önemli yer işgal etmektedir. Osmanlı devlet geleneklerini ve kurumlarını bu bağlamda görmeden ele almanın -Osmanlı araştırmaları sayıca artmasına rağmen- kolaycılık ve isabetsizlik örnekleri günümüzde hâlâ görülmektedir. Tarihî gelişmeleri kesin tarihler ile, başlama ve bitirme rahatlığı içinde ele alan değerlendirmeler, kaygan zemine inşa edilmiş dayanaksız binalar gibi zamana mukavemet edemezler ve ömürleri kısadır. Nasıl binaların sağlam ve muhkem olması için temellerinin derin kazılması gerekli ise, tarihî olayların ve seyrinin isabetli şekilde anlaşılması ve yorumlanması için de bu tarihî tezahür ve oluşumların köklerinin ve arka planlarının araştırılması gereklidir.

Bu incelemenin giriş kısmında işaret ettiğimiz tezlere uygun olarak, Osmanlı medreselerinin kuruluşu ve gelişmesi, Anadolu Selçuklu ve İlhanlı idaresi altında kurulan çok sayıdaki medresenin sürdürdüğü geleneğe bağlı olarak başlamıştır. Bu da Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren görülen sosyal ve kültürel gelişme sürecinin devamı suretinde ortaya çıkmış olup, akademik gelenekler açısından Nizamiye Medreseleri'ne kadar uzanmaktadır.

Köprülü'nün Osmanlı idare teşkilatının Selçukî ve İlhanîler'in devlet ve idare geleneklerine göre tesis edilmiş olduğu ve başlangıçta devlet işlerinde daha çok idarî teşkilata mensup yüksek Türk aristokrasisinin ve memurlarının kullanıldığı konusundaki tespitine benzer şekildeki bir tespit de medreseler konusunda yapılabilir.

Osmanlı medreselerinin ilk müderrisleri, Osmanlı idaresi altında bulunan topraklar dışından, Anadolu'nun Selçuklu, İlhanlı ve beyliklerin idaresi altında bulunan kültürel ve ilim gelenekleri kökleşmiş muhitlerinden gelmektedir. Bunların mühim bir kısmı Anadolu'nun doğu ve güney uzantısında olan İran, Türkistan, Suriye ve Mısır gibi eski ilim ve kültür merkezlerinde tahsillerini tamamlamış ve devirlerinin en büyük ilim otoritelerinden icazetler almışlardır.

Erken Osmanlı medreselerinin vakfiyelerinin yazılış üslup ve formatlarına bakıldığında Osmanlı öncesi Selçuk ve İlhanlı medreselerinin vakfiyelerinden herhangi bir farklılık göstermedikleri, ihtiva ettikleri temel kavramlar ve cümle formülasyonları bakımından aynılık gösterdikleri görülür. Yukarıda gösterdiğimiz gibi medrese geleneği 11. yüzyıla kadar inmekte ve bütün İslâm dünyasını kapsamaktadır. Osmanlı medreselerinin eğitim gelenekleri, asırlardan beri olagelen geleneklerdir. Hocadan öğrencilerine yani nesilden nesile asırlar boyu intikal eden bu gelenekler, o kadar yerleşik ve güçlüdür ki bunlara vakfiyelerde atuf yapılmasına dahi ihtiyaç görülmemiştir. Vakfiyelerin incelenmesinden de anlaşıldığı gibi eğitim ile ilgili detaylar görev başında bulunan müderrise bırakılmıştır. Vakfiye, medresesinin hukukî mânâda -mahkemededen tescil edildikten sonra- kuruluşunu sağlamak ve vakfedilen malları tespit ederek, bunların geliriyle medresenin bakımı, müderris, öğrenci ve diğer görevlilere verilecek günlük maaş ve burslarının temini ve diğer masrafların karşılanması için düzenlenmiştir. Bu hukukî, idarî ve mâlî çerçevenin dışında, eğitim ile ilgili düzenlemeler tamamıyla eğitim geleneklerinin akışına bırakılmıştır. Mufassal şekilde düzenlenen ve zamanımıza kadar gelen en eski Osmanlı medrese vakfiyeleri arasındaki en geniş vakfiye metni olan 'Fatih Vakfiyesi'nin medreselerle ilgili kısmında, asırlardan beri devam eden bu geleneklere çok kısa şekilde işaret edilmiştir. Fatih Vakfiyesi'nde, kurular külliye ve içinde bulunan on altı medrese ile ilgili çok detaylı bilgiler verilirken, derslerin "mutad günlerde" (eyyâm-ı mutada) ve "gelenekte olduğu gibi" (hasbema huve fi'lâde) yapılacağını belirten veciz işaretlerin dışında, eğitim sistemi, derslerin isimleri ve benzeri konularda herhangi bir tafsilat verme ihtiyacı hissedilmemiştir. Bu güçlü yerleşik gelenekler, okutulan dersler ve kitaplar, tatil günlerinin hangileri olduğu ve medresede yaşanan günlük hayat düzeninin nasıl cereyan ettiği hususlarını kapsadığı gibi, hoca-öğrenci ilişkilerini de tanzim etmektedir. Bu geleneklerin hususiyetlerinin detaylı şekilde ortaya çıkarılabilmesi için ayrı araştırmalar yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu da ancak Osmanlı dönemini önceki dönemler ile bir arada mütalaa etmekle mümkün olacaktır.

Geleneklerin geçerli olduğu başka temel bir husus da mimaridir. Anadolu'da Selçuklular'ın geliştirdiği mimarî tarzın devamı olarak başlayan Osmanlı medreseleri, zaman içinde Osmanlı mimari stiline dönüşmüştür. İlk dönemde Osmanlı öncesi Anadolu medreselerine has bir takım özellikleri aktararak başlayan Osmanlı mimarisi plan, strüktür ve süsleme konularında gösterdiği gelişmelerle Mehmed II ve sonrasına taşınarak İstanbul'un fethin-

den sonraki gelişmelere öncülük etmiş ve Mimar Sinan ile klasikleşerek yerini bu anlayışa bırakmıştır.

Bu dönemde medrese kurma faaliyetlerinin ortaya çıkan en belirgin yönü, bu faaliyetlerin fetih ve iskân politikaları ile paralel şekilde yürütülmesidir. Anadolu ve Rumeli’de Bizans imparatorluğuna ait toprakların fethedilmesi ve Türkler ile iskân edilmesiyle başlayan imar ve şehirleşme sürecinde medreselerin önemli bir yeri olmuştur. Eldeki açık örneklerden fethedilen yerlerde -devlet düzeni ve toplum ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerekli yetişmiş insan gücünün temininden sonra- genel olarak medreselerin ortalama elli yıllık süreler içinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu da yeni yerleşim bölgelerinde, göçebe hayat tarzından yerleşik hayat tarzına geçiş süresi olarak görülebilir. Kurulan medreseler toplumda düzenli eğitim ihtiyacının karşılanması ve yeni nesillerin üst İslâm kültürü ile aşılmasını sağladığı gibi fertler için de toplumda ve devlet hiyerarşisinde yükselmeyi, yani sosyal ve resmi mobilitayı sağlayan kurumlar olmuşlardır.

Bu dönem medreselerin üzerinde geniş şekilde durulması gereken hususlarından bir diğeri, Anadolu ve Rumeli Türkleri arasındaki din anlayışı ve kültürel birliğinin sağlanması yanında, Türk olmayan nüfustan ihtidâ yolu ile İslamiyet’i kabul edenlerin de Osmanlı potasında entegrasyonu hususunda icra ettiği önemli roldür. Bu entegrasyon fıkıhta Hanefî mezhebi, akaidde Mâturûdî doktrini ve edebî ifadede Osmanlı Türkçesi ve edebiyatı etrafında olmuştur. Müderrislerin umumiyetle Türk olması ve medrese mezunlarının önemli bir kısmının resmî dil olan Türkçe’yi bilmesi; değişik devlet kurumları ve mahkemelerde çalışanların da Türkçe kullanmaları, Türkçe’nin Türk olmayanlar arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Bu dönem medreseleri ve onlardan yetişenler etrafında genişleyerek oluşan muhit, İslâm medeniyetinin yeni ve dinamik bir safhasını oluşturmuş ve onu klasik İslâm tarihinde ulaşılan coğrafyanın ötesine taşımıştır. Anadolu ve Avrupa’da yeni fethedilen topraklara damgasını vuran da bu canlı medeniyetin yeni “Osmanlı versiyonu” olmuştur. Bu yeni versiyon, genişleyen Osmanlı coğrafyasıyla sınırlı kalmayıp erken dönemde Osmanlılar’ın yararlandıkları eski kültür merkezlerine nüfuz ederek onları da etkilemiştir. İstanbul’un fethinden sonra oluşan klasik Osmanlı kültürünün bütün İslâm dünyasını ve Akdeniz havzasını etkileyen müttekâmil halinin tohumlarının yeşerecek filizlenmesi bu erken dönemde gerçekleşmiş ve medresenin de bunda merkezî bir rolü olmuştur.

CETVEL I :

Kuruluşundan Murad II'nin Ölümüne Karşın Osmanlılar'ın Kurdukları Medreseler

(1331-1451)

ORHAN GAZİ DEVRİ (1326-1362)

Medrese Adı	Yeri	Kurucusu	Kuruluşu	Referanslar	Vakfiyesi
Orhan Gazi M.	İznik	Orhan Gazi	731 / 1331 (Tek medrese)	E.H.A., c.I, s.172 C.B., s.326 M.B., s.67	841 / 1438 ⁷⁷
Süleyman Paşa M. veya Yaylâkiye-i İznik	İznik	Süleyman Paşa, Şehzade (ö. 761 / 1359-60)	İznik'te, Orhan Gazi'nin kurduğu medreseden sonra kurulmuş- tur.	E.H.A., c.I, s.172 C.B., s.428 M.B., s.74	763 / 1361- 62
Mevlânâ Alâaddin M.	İznik	Alaaddin Paşa ⁷⁸	-	M.B., s.78	-
Süleyman Paşa M.	İzmit	Süleyman Paşa, Şehzade (ö. 761 / 1359-60)	(Kiliseden çev- rilmiştir)	E.H.A., c.I, s.158 C.B., s.577 M.B., s.176	- ⁷⁹
Orhan Gazi M. veya Manastır M.	Bursa	Orhan Gazi	736 / 1335 (m)	E.H.A., c.I, s.93 C.B., s.294 M.B., s.83 M.H., s.19	-

⁷⁷ Mustafa Bilge, İznik'teki medrese için tanzim edilen vakfiyenin aslı kaybolduğundan Bayezid II devrinde tanzim edilen suretini neşretmiştir. Vakfiyenin neşri için bkz. M.B., s.295-298.

⁷⁸ Kurucusunun Orhan Gazi'nin kardeşi Alaaddin Paşa mı yoksa Vezir Alaaddin Paşa mı olduğu belirlenememiştir.

⁷⁹ Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki vakıfları için tanzim edilmiş olan vakfiyede medreseye bir kısım ayrılmıştır. Burada sadece medrese talebesinden bahsedilmektedir. Vakfiyenin neşri için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, "Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), s.19-28.

Orhan Gazi M. (Aşağı Şehir'de)	Bursa	Orhan Gazi	1339-1340 ⁸⁰ (Cami ve imaret ile)	E.H.A., c.I, s.94 M.B., s.91 M.H., s.25	-
Lala Şahin Paşa M. (Sercaniye, Sırça- liye, Arabiye, Sı- canluca)	Bursa	Lala Şahin Paşa (ö. 787 / 1385-86)	740 / 1339 civa- rında (Tek medrese)	E.H.A., c.I, s.91 C.B., s.571 M.B., s.91 M.H., s.26	749 / 1348 başları ⁸¹
Yenişehir M. veya Süleyman Paşa M.	Yenişehir, Bursa	Süleyman Paşa, Şehzade (ö. 761 / 1359-60)	(Türbe ile)	E.H.A, c.I, s.207 C.B., s.432 M.B., s.203	-
Lala Şahin Paşa M.	Mustafa Kemal Paşa (Kirmastı), Balıkesir	Lala Şahin Paşa (ö. 787 / 1385-86)	(Cami, zaviye, hamam ve türbe ile)	E.H.A.,c. I, s.190 M.B., s.191	749 / 1348 başları ⁸²
Orhan Gazi M.	Akçaova	Orhan Gazi	(Camii ile)	E.H.A., c.I, s.122 M.B., s.161	-
Orhan Gazi M.	Sapanca	Orhan Gazi	-	E.H.A., c.I, s.198 C.B., s.326 M.B., s.192	-

⁸⁰ Mefail Hızlı kitabında inşa tarihi konusunu tartışmış ve 1339-40 tarihini vermiştir. Bkz. Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998, s.25. Mukayese için bkz. aynı eser, s.67, dn.44.

⁸¹ Vakfiye suretinin metni için bkz. M.B., s.299-305.

⁸² Bursa'daki medresesine ait vakfiyede Lala Şahin Paşa'nın Kirmastı'daki vakfından da bahsedilmektedir.

MURAD I DEVRİ (1362-1389)

Medrese Adı	Yeri	Kurucusu	Kuruluşu	Referanslar	Vakfiyesi
Hüdâvendigâr M. ⁸³ (Kaplıca veya Çekirge M.)	Bursa	Murad I	767 / 1365 (Cami, imaret ve misafirhane ile)	E.H.A., c.I, s.231 C.B., s.249 M.B., s.94 M.H., s.31	Cemaziyelahir 787 / Tem- muz 1385 ⁸⁴
Esediyе M. (Arslâniye, Arslanzâde veya Musallâ M.)	Bursa	Hacı İvaz b. Hacı Bey b. Arslan (ö.1439)	(Tek medrese)	E.H.A., c.I, s.275 C.B., s.127 M.B., s.99 M.H., s.35	776 / 1374 ⁸⁵
Hayreddin Paşa M. veya Hayreddin Paşa Dârülhadisi	İznik	Çandarlı Halil Hayreddin Paşa (ö. 789 / 1387)	780 / 1378 (Camii ile)	E.H.A., c.I, s.319 C.B., s.594 M.B., s.79	-
Hüdâvendigâr M.	Tuzla, Balıkesir	Murad I	767 / 1366 (Camii ile)	E.H.A., c.I, s.358 M.B., s.198	-
I. Murad M.	Malkara	Murad I	(Camii ile)	C.B., s.573 EPL, s.171	-
Evrenos Gazi M.	Yenice-i Vardar	Evrenos Mehmed Bey	Murad I veya Yıldırım Bayezid devrinde yapılmış olmalıdır.	C.B., s.200	-
Hüdâvendigâr M. ⁸⁶	İştîp, Yugoslavya	Murad I	-	E.H.A., c.III, s.48 C.B., s.594 M.B., s.175	-

⁸³ Medrese için ayrı bir bina olmayıp medrese camiin üst katındadır.

⁸⁴ Vakfiyenin neşri için bkz. Tayyib Göbilgin, "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaret Vakfiyesi", *Türkiyat Mecmuası*, c.X (1951-53), s.217-234. Bu metin, vakfiyenin Sultan Bayezid zamanında (802/1400) çıkarılmış olan bir surettir.

⁸⁵ Mefail Hızlı'nın belirttiğine göre medresenin vakfiyesinin sureti 1559'da deftere geçirilmiştir. Vakfiyenin 1374'te düzenlendiği bildirilmekte ise de asıl vakfiyenin tarihi belirtilmemiştir. (Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, s.35)

⁸⁶ İştîp'teki bu medrese kaynaklarda dârülhadis olarak geçse de hakkındaki bilgi Evliya Çelebi'nin "Fâtiḥ-i vilâyet Gazi Murad Hüdâvendigâr Câmii önünde Muradiye namıyla mamur bir medresesi vardır... Medrese-i Muradiye'de hususî ilm-i hadis okutulur" şeklindeki sözlerine dayanır. Ancak bu medresenin bir dârülhadis olduğunu ileri sürmek için bu rivayet yeterli değildir. Çünkü Evliya Çelebi'nin "...hususî ilm-i hadis okutulur" demesi dersler arasında özel olarak hadis okutulduğu mânâsına gelmelidir. Dârülhadis olarak kurulmuş olsa idi bu ad ile şöhret bulur ve öyle anılırdı. Ayrıca bu medresenin Murad I döneminde, fetihten hemen sonra kurulmuş olması, yani bu şehirde kurulmuş ilk medrese olması, onun daha çok ihtisas medresesi değil de normal bir medrese olduğuna işaret eder.

Çelebi Yıldırım Han M.	Dimetoka	Yıldırım Bayezid	1389'dan önce ⁸⁷	BOA, TD, nr.370, s. 35.	-
Nefise Hatun M. (Hatuniye M. veya Melek Hatun M.) ⁸⁸	Karaman	Nefise Hatun ⁸⁹	Kitabesine göre 783 / 1381 (Türbe ile)	İ.H.K., s.461	Rebiülevvel 787 / 1385 ⁹⁰

YILDIRIM BAYEZİD DEVRİ (1389-1402)

Medrese Adı	Yeri	Kurucusu	Kuruluşu	Referanslar	Vakfiyesi
Yıldırım M. veya Yıldırım Han M.	Bursa	Yıldırım Bayezid	İnşası 797 / 1394-95'te tamamlanmıştır. (Cami, imaret ve darüşşifa ile)	E.H.A., c.I, s.447 C.B., s.581 M.B., s.111 M.H., s.52	Ramazan 802 / Mayıs 1400 ⁹¹
Vâziyye M. veya Mahkeme M.	Bursa	Yıldırım Bayezid	-	E.H.A., c.I, s.445 C.B., s.92 M.B., s.110 M.H., s.58	828 / 1425 ⁹²
Gülçiçek Hatun M.	Bursa	Gülçiçek Hatun ⁹³	(Cami ile)	E.H.A., c.I, s.441 C.B., s.566 M.B., s.103	-

⁸⁷ Machiel Kiel, bu medrese hakkında şöyle demektedir: "(Dimetoka'nın) en eski eğitim kurumu Yıldırım Bayezid'in şehzadeligi zamanında, 1389'dan önce yaptırıldığı medresedir. Bu medreseden, 1530 tarihli *Tahrir Defteri*'ndeki vakıflarıyla ilgili kayıta 'Medrese-i Çelebi Yıldırım Han' şeklinde bahsedilir" (Machiel Kiel, "Dimetoka", *DİA*, c. IX, s.306)

⁸⁸ Karaman'ın henüz Osmanlılara geçmediği bir dönemde inşa edilmiş olan medrese, burada Sultan Murad I'in kızı Nefise Hatun tarafından yaptırılmış olduğundan listeye dahil edilmiştir. Medrese daha çok 'Hatuniye' adı ile bilinmektedir.

⁸⁹ Nefise Hatun (Melek Hatun) Karamanoğlu Alaaddin Bey'in eşi ve Murad Hüdâvendigâr'ın kızıdır. Medresenin kitabesinde "Sultan Hatun bint-i Sultan Murad b. Orhan b. Osman" şeklinde geçmektedir. (bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi*, (İHK) İstanbul 1967, s.466)

⁹⁰ Vakfiye için bkz. Konyalı, *age*, s.475-482.

⁹¹ Vakfiyenin neşri için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstübdalnâmesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, s.37-46.

⁹² Bu tarih Ulu Cami vakfiyesine aittir. Çünkü medresede bulunan vazifelilere maaşın Yıldırım Bayezid vakfından verildiği Ulu Cami vakfiyesinde belirtilmektedir.

⁹³ Bursa'daki bu medresenin bânisi Murad I'in hanımı ve Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hatun'dur. Kendisininin 791 / 1388-89 ve 802 / 1399 tarihli iki vakfiyesi vardır, ancak bu vakfiyeler Gülçiçek Hatun'un Bursa'da Selçuk Gazi'deki imareti içindir. (M.B., s.103-104)

Ali Paşa M. (Köseç Ali Paşa M. veya Ali Paşa Tekkesi)	Bursa	Çandarlı Ali Paşa ⁹⁴ (ö. 809 / 1406)	İnşası 1394'ten önce olmalıdır. (Cami ve imaret ile)	E.H.A., c.I, s.441 C.B., s.558 M.B., s.102 M.H., s.38	Camiin vakfiyesi 796 / 1394
Molla Fenârî M. (Fenârî veya Şemseddin Fenârî M.)	Bursa	Molla Fenârî (Şemseddin Mehmed b. Hamza Fenârî)	(Cami, mektep ve türbe ile)	E.H.A., c.I, s.445 C.B., s.573 M.B., s.108 M.H., s.49	Cemaziyelahir 833 / Mart 1430 ⁹⁶
Kara Eyne Bey M. (Molla Yegân, Mevlana Yegân veya Yeganzâde M.)	Bursa	Kara Eyne Bey	(Mescit ile ⁹⁶)	E.H.A., c.I, s.441 C.B., s.315, 569 M.B., s.104 M.H., s.39	1460 ⁹⁷
Subaşı Eyne Bey M. ⁹⁸ veya Hüseyin Ağa M.	Bursa	Eyne Bey, Subaşı (ö.1405)	(Hamam ile)	E.H.A., c.I, s.442 C.B., s.576 M.B., s.105 M.H., s.43	Şaban 804 / Mart 1402 ⁹⁹
Ferhâdiye M. (Karagüllü veya Ferhad Ağa M.)	Bursa	Ferhad Paşa	-	E.H.A., c.I, s.445 C.B., s.97 M.B., s.107 M.H., s.46	-
Yıldırım M. veya Yıldırım Bayezid M.	Alaçehir	Yıldırım Bayezid	792 / 1389 tarihinden sonra, (Cami ve hamam ile)	E.H.A., c.I, s.367 C.B., s.114 M.B., s.162	-

⁹⁴ Ali Paşa, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu ve Yıldırım Bayezid'in veziridir. Medreseden yetişmiş ve ilmiye sınıfına intisab ederek 788'de kazaskerlik görevinde bulunmuştur.

⁹⁵ Bu vakfiye Molla Fenârî'nin Kudüs'teki medresesi ile Bursa'daki üç cami ve bir medreseyi içine almaktadır. Mustafa Bilge bu vakfiyeyi kitabında neşretmiştir. Vakfiyenin neşri için bkz. M.B., s.232-241.

⁹⁶ Mescid, Molla Yegân tarafından ilâve edilmiştir.

⁹⁷ Bu medreseye ait vakfiye bulunamamıştır. Ancak Molla Yegân'ın medrese için yapmış olduğu 1460 tarihli bir vakfiyeden bahsedilmektedir. (Hızlı, *Bursa Medreseleri*, s.41)

⁹⁸ Medreseyi diğer birçok Bursa medresesinden ayıran özelliği bir kütüphaneye sahip olmasıdır. Medrese bugün de kütüphane olarak kullanılmaktadır.

⁹⁹ Bu vakfiye, aslında Eyne Bey'ir. Balıkesir'deki zaviyesi için olup Bursa'daki medreseden de bahsetmektedir. (M.B., s.105-107)

Yıldırım M. veya Yıldırım Bayezid M.	Balıkesir	Yıldırım Bayezid	Camii 1388'de yapılmıştır (Cami ve misafirhane ile)	E.H.A., c.I, s.372 C.B., s.462 M.B., s.164	-
Yıldırım M.	Bolu	Yıldırım Bayezid	1391'de inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir (Cami ve kütüphane ile)	E.H.A., c.I, s.383 C.B., s.581 M.B., s.166	-
Yıldırım Han M.	Mudurnu	Yıldırım Bayezid	Hamamın kitabesine göre 784 / 1382 (Cami ve hamam ile)	E.H.A., c.I, s.354 C.B., s.93 M.B., s.190	784 / 1382 ¹⁰⁰
Demirtaş M. veya Timurtaş M.	Kütahya	Kara Timurtaş Paşa	(Cami ile)	E.H.A., c.I, s.514 M.B., s.180	-
Firuz Bey M.	Milas	Firuz Bey (ö.1413-14)	Kitabeye göre 799 / 1396 (Camii ile)	E.H.A., c.I, s.523 C.B., s.566 M.B., s.189	-
Oruç Bey M.	Dimetoka	Oruç Paşa	803 / 1400-1401	E.H.A., c.I, s.483 C.B., s.107 M.B., s.168	-
Sultan Bayezid M. veya Haseki Mustafa Ağa M. ¹⁰¹	Aydos-Bulgari- ristan	Yıldırım Bayezid	(Cami ile)	E.H.A., c. IV, s.12	-
Yıldırım Bayezid M.	Tırnova-Bulgaristan	Yıldırım Bayezid	(Mescit ve zaviye ile)	E.H.A., c.IV, s.118 O.S., s.64, 221	-
Kadı İvaz M. ¹⁰²	Niğbolu	Kadı İvaz	(Mescit ile)	E.H.A., C.IV, s.72 O.S., s.64, 221	-

¹⁰⁰ Vakfiyede, medreseden hususi olarak bahsedilmemekle birlikte Mudurnu beldesinin alimlerine vakfedildiği bildirilmektedir. Vakfiyenin neşri için bkz. E. H. Ayverdi, "Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Manzumesi ve Taş Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, V (1962), s.79-86.

¹⁰¹ Bu medrese E.H.A, c.IV, s.12'de iki ayrı medrese gibi gösterilmektedir. Ancak Orlin Sabev bu medreselerin muhtemelen bir olduklarını söylemektedir. Bu konunun değerlendirmesi için bkz. Orlin Sabev, "Ottoman Medreses in Bulgarian Lands, end of 14th - 17th Century", *Studia Balcanica*, 23 (Sofia 2001), s.227-249.

¹⁰² Bu medresenin inşa tarihi E.H.A., c.IV, s.71'de, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne referansla 1051 / 1641-42 olarak gösterilmiştir. Ancak Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 1550'li tarihlere ait bir tapu tahrir defterinde (382 no'lu defter, s.7:9) Niğbolu Mevlana İvaz mescit ve medrese vakfından bahsedilmekte ve vakfın ilk mukarrarnamesinin Yıldırım Bayezid tarafından verildiği kaydedilmektedir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu kitabenin mescidin, onarım veya camiye genişletme tarihi olduğu düşünülebilir (O.S., s.64).

FETRET DEVRİ (1402-1413)

Medrese Adı	Yeri	Kurucusu	Kuruluşu	Referanslar	Vakfiyesi
Hacı İvaz Paşa M.	Tokat	Hacı İvaz Paşa (ö.831/1428)	-	C.B., s.566 M.B., s.198	810 / 1407 ¹⁰³

ÇELEBİ SULTAN MEHMED DEVRİ (1413-1421)

Medrese Adı	Yeri	Kurucusu	Kuruluşu	Referanslar	Vakfiyesi
Sultaniye M. (Yeşil M., Sultan İmaret-i, Çelebi Sultan Mehmed M. veya Bursa Sultaniyesi)	Bursa	Çelebi Sultan Mehmed	822 / 1419 (Cami, imaret, mektep ve han ile)	E.H.A., c.II, s.94 C.B., s.491 M.B., s.117 M.H., s.81	822 / Mart 1419 ¹⁰⁴
Bayezid Paşa M.	Bursa	Bayezid Paşa, Vezir (ö.1421)	(Cami ile)	E.H.A., c.II, s.118 C.B., s.95 M.B., s.115 M.H., s.88	-
Çelebi Mehmed M. (Eski Cami M. veya Cami-i Atik M. veya Cami Ardi M.)	Edirne	Çelebi Sultan Mehmed	816 / 1413 (Cami ¹⁰⁵ ve dâr-rüşşifâ ile)	E.H.A., c.II, s.151 C.B., s.191 M.B., s.135	-
Hisâriye M.	Tokat	Zahiruddin Emir Hisar Merhum Yahşi	814 / 1411-12 (Tek medrese)	E.H.A.,c.II, s.205 M.B., s.195	-
Çelebi Mehmed M. veya Merzifon Sultaniyesi	Merzifon	Çelebi Sultan Mehmed	817 / 1414'te başlanmış, 820 / 1417'de tamamlanmıştır. ¹⁰⁶	E.H.A., c.II, s.185 C.B., s.180 M.B., s.186	-

¹⁰³ İvaz Paşa'nın 4 farklı vakfiyesi bulunmaktadır. Bilge bunlardan 1407 tarihli olanının Tokat'ta bulunan bu medreseye ait olduğunu kaydetmektedir. (M.B., s.198)

¹⁰⁴ Medrese ve camie ait olan bu vakfiyenin ilgili kısımları Ayverdi (c. II, s.49 v.d, s.95'te) ve Bilge (s.117-119) tarafından gösterilmiştir.

¹⁰⁵ Eski Cami'ye yapılan vakıfların Murad II tarafından tertiplendiği bilinmektedir. (M.B., s.136)

¹⁰⁶ Kitabesine göre medresenin inşasına 817 / 1414'te Çelebi Mehmed'in emri ile mimar Ebubekir Mehmed b. Hamza başlamış 820 / 1417'de ise Umur b. Ali Bey tamamlamıştır.

Hacı Halil Paşa M. veya Haliliye M.	Gümüş-Merzifon	Halil Paşa	818 / 1415 (Tek medrese)	E.H.A., c.II, s.171 C.B., s.80 M.B., s.185	1072 / 1662 ¹⁰⁷
İbn-i Melek M. (Abdüllatif İbn-i Melek M., Ferište Oğlu M. veya Tire M.)	Tire	İzzeddin Abdüllatif İbn-i Melek ¹⁰⁸	(Türbe ile)	E.H.A., c.II, s.201 C.B., s.100 M.B., s.193	-
Taylûniye M. veya Toluniye M.	Kudüs	Molla Fenâri- (Şemseddin Mehmed b. Hamza Fenâri)		M.B., s.178	Cemaziyelahir 833 / Mart 1430 ¹⁰⁹

MURAD II (1421-1451)

Medrese Adı	Yeri	Kurucusu	Kuruluşu	Referanslar	Vakfiyesi
Murâdiye M. veya Sultan Murad M.	Bursa	Murad II	Kitabeye göre 830 / 1426. (Cami, imaret ve türbe ile)	E.H.A., c.II, s.316 C.B., s.505 M.B., s.129 M.H., s.92	Şevval 833 / Temmuz 1430 ¹¹⁰
Hacı İvaz Paşa M (İmadiye M. veya Kazzaziye M.).	Bursa	Hacı İvaz Paşa (ö.831/1428)	(Cami, mektep ve imaret ile)	E.H.A., c.II, s.289 C.B., s.263 M.B., s.123 M.H., s.98	830 / Şubat- Mart 1427 ¹¹¹

¹⁰⁷ Vakfiyenin aslı bulunmamaktadır. Ancak 1662'de deftere kaydedilmiştir. (C.B., s.80)

¹⁰⁸ İbn Melek'in vefatı için 797, 801, 820 veya 824 gibi farklı tarihler gösterilmektedir. Kendisi aynı zamanda bu medresenin ilk müderrisidir.

¹⁰⁹ Molla Fenâri'nin Bursa'daki vakıflarını da içine alan bu vakfiyede, medreseye vakfedilen yerler sıralanmış ve müderrisine günde 15 akçe tayin edilmiştir.

¹¹⁰ Medresenin cami ile müşterek vakfiyesi 22 Şevval 833 / 14 Temmuz 1430 tarihini taşımaktadır. Ayverdi bu vakfiyenin ilgili kısımlarına kitabında yer vermiştir. (E.H.A., c.II, s.298-99)

¹¹¹ Vakfiye hakkında geniş bilgi Salih Pay'ın *Bursa İvaz Paşa Külliyesi* (Bursa 1996) adlı kitabının yanı sıra E.H.A., c.II, s.289-291'de de yer almaktadır.

Fazlullah Paşa M.	Bursa	Fazlullah Paşa ¹¹²	(Mescit ile)	E.H.A., c.II, s.288 C.B., s.565 M.B., s.122	Receb 833 / Mart 1430 ¹¹³
Kara Hasan Paşa M. (Akçeli M., Hasan Paşa-yı Atik M. veya Kuzgûniye M.)	Bursa	Kara Hasan Paşa (ö.827/1424) ¹¹⁴	(Mescit ve mektep ile)	E.H.A., c.II, s.297 C.B., s.569 M.B., s.127 M.H., s.107	-
İsa Bey M. veya Eski Saray	Bursa	İsa Bey	(Mescit, mektep ve imaret ile)	E.H.A., c.II, s.295 C.B., s.258 M.B., s.127 M.H., s.104	Ramazan 839 / Mart-Nisan 1436 ¹¹⁵
Rükneddin M.	İznik	[Murad II]	-	M.B., s.81	-
İshak Fakih M.	Kütahya	Mevlânâ İshak el-Fakih b. El-Hac Halil	(Mescit ve zaviye ile)	E.H.A., c.II, s.519 M.B., s.180	Rebiülevvel 825 / Şubat Mart 1422 ¹¹⁶
İyi Baba M.	Tokat	Hacı İvaz Paşa (ö.831/1428)	(Zaviye ile)	E.H.A., c.II, s.548 M.B., s.196	22 Zilhicce 827 / 15 Kasım 1424 ¹¹⁷

¹¹² Fazlullah Paşa, Çelebi Mehmed devri âlimlerindedir. Tıp ilmindeki mahareti dolayısıyla saraya intisab etmiş, Murad II ve Mehmed II devirlerinde önce nedim, sonra da vezir olmuştur. Ölümü için farklı tarihler verilmektedir.

¹¹³ Ayverdi'nin varlığını bildirdiği bu vakfiye Fazlullah Paşa'nın Bursa'daki hayratı ile ilgilidir.

¹¹⁴ Müderris Alaaddin Ali Esved'in oğlu, ulemadan Hasan Paşa'dır. Dönemin ilim adamlarından ve özellikle Cemaleddin Aksarayı'den Molla Fenâri ile birlikte ders okuyan Hasan Paşa, hayatının büyük kısmında müderrislik yapmış, daha sonra kazaskerlik ve vezirlik gibi görevler üstlenmiştir. Hasan Paşa için bkz. Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksâri", *DİA*, c.XVI, s. 338-339.

¹¹⁵ Vakfiyenin neşri için bkz. M.B., s.256-273.

¹¹⁶ Bu vakfiye suretinin tarihi Rebiülevvel 725 olarak geçer. Ancak bu tarih doğru değildir. Bilge bu tarihin 825 olması gerektiğini belirtirken (M.B., s.181), Ayverdi muhtemelen deftere geçirilirken bir yanlışlık yapıldığını ve vakfiye tarihinin 800'lerden çok sonra olacağını söyler (E.H.A., c.II, s.519)

¹¹⁷ Vakfiyenin neşri için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, X/14 (Eylül 1959), s.25-58.

Hibetullah M.	Bergama	Hibetullah Paşa b. Mahmud Çelebi (Hatip Paşa)	-	E.H.A., c.II, s.270 M.B., s.165	Şevval 835 / Haziran 1432 ¹¹⁸
Hasan Bey M.	Simre Koca Kayası Köyü / Amasya	Hasan Bey, Taşanoğulları'ndan Kasım oğlu Haydar'ın amcazâdesi	833 / 1429'dan sonradır. (Cami, zaviye ve türbe ile)	E.H.A., c.II, s.539 M.B., s.192	-
Yörgüç Paşa M. ¹¹⁹	Amasya	Yörgüç Paşa, lala, vali (ö. 845 / 1441-42)	Cami kitabesi 834 / 1430 (Cami, imaret ve türbe ile)	E.H.A., c. II, s.215 C.B., s.463 M.B., s.163	-
Umur Bey M.	Bergama	Umur Bey ¹²⁰ (ö.865 / 1461)	(Hamam ile)	E.H.A., c. II, s.270 M.B., s.166	859 / 1455 ¹²¹
Şeyh Paşa M.	Mudurnu	Şeyh Paşa b. Şehabettin	(Mescit ve zaviye ile)	E.H.A., c.II, s.527 M.B., s.191	Rebiülahir 831 / Şubat 1428 ¹²²
Umur Bey M.	Afyonkarahisar	Umur Bey (ö.865 / 1461)	(Cami, hamam ve kervansaray ile)	E.H.A., c.II, s.213 M.B., s.161	859 / 1455 ¹²³
Murad Han Gazi M. ¹²⁴	Çorum	[Murad II]	(Camii ile)	E.H.A., c.II, s.374 M.B., s.167	-
Balaban Paşa M.	Menemen	Balaban Paşa (ö. 1446)	-	C.B., s.75	-

¹¹⁸ Bilge kitabında, Bergama'da bulunan tesisler ile ilgili 830 / 1426 tarihli bir vakfiye daha olduğunu söylemektedir. (M.B., s.165, dn. 956.)

¹¹⁹ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* adlı kitabında (Ankara 1986, c.I, s.253) medresenin, caminin önünde bulunan birkaç odadan ibaret olduğunu ve bunun da vakfiyesinde yazılı olduğunu söylemektedir. Ancak vakfiye bulunamamıştır.

¹²⁰ Timurtaş Paşa'nın oğlu olan Umur Bey'in Afyonkarahisar'da da bir medresesi bulunmaktadır.

¹²¹ Ayverdi, Umur Bey'in vakıflarına ait 4 vakfiye saymaktadır. Bunlardan biri de 859 tarihli olandır ki Bilge bu vakfiyenin gösterilen yerde bulunmadığını söylemektedir. Bergama'daki bu medreseden Bursa'daki camiinin 865 / 1461 tarihini taşıyan taş vakfiyesinde de bahsedilmektedir.

¹²² Bkz. E.H.A., c.II, s.527 ve M.B., s.191

¹²³ Umur Bey'in Ayverdi tarafından zikredilen vakfiyelerinden üçüncüsü olan 859 tarihli vakfiyede, medreseden bahsedilmektedir. Bkz. E.H.A., c.II, s.211-212.

¹²⁴ Evliya Çelebi Çorum'dan bahsederken şöyle demektedir: "Yedi yerde dârütedrisi varsa da Murad Han Gazi Medresesi mamur ve meşhurdur." (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.II, İstanbul 1314, s.408) Ancak tüm bilgi bundan ibarettir.

Darülhadis M.	Edirne	Murad II	23 Şaban 838 / 24 Mart 1435 (Cami ve türbe ile)	E.H.A., c.II, s.382 C.B., s.586 M.B., s.140 EPL, s.210	23 Şaban 838 / 24 Mart 1435 ¹²⁵
Üç Şerefeli M. (Saatli M. veya Medrese-i Atik)	Edirne	Murad II	Camii ile bir- likte 841/1437'de başlanmış, 851 / 1447'de biti- rilmiştir. (Cami ve mektep ile)	E.H.A., c.II, s.422 C.B., s.450 M.B., s.153	-
Halebiye M. ¹²⁶ (Halebi M., Çe- lebi M. veya Ka- zancılar M.)	Edirne	Murad II	-	C.B., s.225 M.B., s.158	-
Beylerbeyi M. veya Mirimiran M. (Bevvab Si- nan M. ¹²⁷)	Edirne	Sinaneddin Yu- suf Paşa, (Rumeli Beyler- beyi)	Cami kitabesi 832 / 1428-29 tarihlidir (Cami, türbe ve hamam ile)	E.H.A., c.II, s.377 C.B., s.120, 561 M.B., s.138 EPL., s.253	Muharrem 833 / Ekim 1429 ¹²⁸
Kürt Hoca M.	Edirne	Mehmed b. Ab- durrahman b. İbrahim (Kürt Hoca) ¹²⁹	(Mescit ile)	E.H.A., c.II, s.404 M.B., s.148	-

¹²⁵ Bu vakfiyeyi ilk defa Mustafa Bilge neşretmiştir. Ayrıca vakfiyenin sonunda Darülhadis Medresesi'ne verilen kitapların da bir listesi bulunmaktadır. Vakfiye için bkz. M.B., s.213-231.

¹²⁶ Murad II devrinde Edirne'ye gelen Siraceddin Mehmed b. Ömer Halebi, padişah tarafından Şehzade Mehmed'e hoca tayin edilmiş, sonra da Sultan Murad Edirne'de yapurduğu medreseyi ona vermiş ve medrese onun adıyla anılmaya başlamıştır.

¹²⁷ Cahit Baltacı, Sinaneddin Yusuf Paşa'ya ait iki medrese göstermektedir (C.B., s.120 ve 561) ancak Bevvab Sinan Medresesi adı ile gösterdiği ikinci medresenin kaydına başka yerde rastlanmadığı gibi Baltacı'nın referans olarak verdiği EPL, s.30-31'de bahsedilen imaretin de Sinan Paşa'nın Beylerbeyi imareti olduğu anlaşılmaktadır.

¹²⁸ Vakfiye sureti için bkz. EPL, s.253-255.

¹²⁹ Bu zat hakkında fazla bir bilgi olmamakla birlikte Ayverdi kitabında Murad II'nin Muradiye Camii vakfında (Edirne) bir vazifeye bağlı olduğunu kaydeder. Bâdi Efendi'ye dayanılarak verilen bilgiye göre ise "Fetavâ-yı Bezzâziye sahibi bulunup da diyâr-ı Rum'a geldikten sonra 827'de ölen Hafızuddin Mehmed b. Mehmed Kürdî'nin babasıdır." EPL, s.42

Şah Melek b. Şadi Bey M. veya Şah Melek M.	Edirne	Şah Melek b. Şadi Bey (ö.845 / 1441-42)	(Cami, imaret, han ve türbe ile)	E.H.A., c.II, s.417 C.B., s.91 M.B., s.149 EPL, s.28	835 / 1431 ¹³⁰
Oruç Paşa M.	Edirne	Oruç Paşa	-	E.H.A., c.II, s.463 M.B., s.156 EPL, s.246	-
Saruca Paşa M.	Edirne	Saruca Paşa	-	E.H.A., c.II, s.463 M.B., s.157	-
Gülçiçek Hatun M.	Edirne	Gülçiçek Hatun ¹³¹	(Cami ile ¹³²)	C.B., s.566	-
Mihaliç Hatip M.	Gelibolu	Mihaliç Hatip	-	E.H.A., c.II, s.490 M.B., s.173 EPL, s.293	826 / 1422-23 ¹³³
Balaban Paşa M.	Gelibolu	Balaban Paşa (ö. 1446)	-	E.H.A., c.II, s.490 C.B., s.75 M.B., s.172 EPL, s.223	846 / 1442 ¹³⁴
Saruca Paşa M.	Gelibolu	Saruca Paşa, Vezir	Kitabeye göre 840/1436-37 (Cami, imaret ve türbe ile)	E.H.A., c.II, s.486 C.B., s.407 M.B., s.170	858 / 1454
Kasapzade Mahmud Bey M.	Malkara	Mahmud Bey, Kasapzâde Ali Bey'in babası	(Mescit ile)	E.H.A., c.II, s.521 M.B., s.183	Ramazan 837 / Nisan 1434

¹³⁰ Şah Melek Bey'in elimizde mevcut birkaç vakfiyesi bulunmaktadır. Bunlardan 1425 tarihli olanında medreseden bahsedilmemektedir. Ancak medreseden bahseden 833 / 1431 tarihli vakfiyenin sureti neşredilmiştir. Vakfiyenin neşirleri için bkz. EPL, s.247-249 ve M.B., s.274-294.

¹³¹ Murad II devri vezirlerinden Saruca Paşa'nın eşidir.

¹³² Tayyib Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 162.

¹³³ Böyle bir vakfiye bulunduğu 860 tarihli tapu tahrir defterinden anlaşılmaktadır.

¹³⁴ Bu vakfiyenin orijinali veya sureti bulunamamıştır ancak vakfedilen yerler tahrir defterlerinden tespit edilebilmiştir. (M.B., s.173)

Kasapzade Ali Bey M. veya Ali Bey M.	Malkara	Kasapzade Ali Bey	(Mescit, ker-vansaray ve hamam ile)	E.H.A., c.II, s.521 C.B., s.559 M.B., s.183 EPL, s.281	860 / 1455-56 tarihli tapu defteri ¹³⁵
Gazi Turhan Bey M.	Malkara	Gazi Turhan Bey	(Cami ve imaret ile ¹³⁶)	E.H.A., c.IV, s.785 C.B., s.566 EPL, s.342	[858] ¹³⁷
Şehâbeddin Paşa M. veya Kula Şahin M.	Filiba	Kula Şahin Paşa (Rumeli Beylerbeyi, 1436-37)	Cami kitabe sine göre inşa tarihi 848 / 1444-45'tir. (Cami, imaret ve türbe ile)	E.H.A., c.II, s.479 C.B., s.141 M.B., s.169	-
İshak Bey M. İshak Paşa M. veya İshakiye-i Üsküp M.	Üsküp	İshak Bey	Cami inşası 842 / 1438-39 (Cami, han, hamam ve türbe ile)	E.H.A., c.II, s.557 C.B., s.259 M.B., s.200	844 / 1440-41 veya 848 / 1445 ¹³⁸
Turhan Bey M.	Yenişehir (Larissa) Yunanistan	Gazi Turhan Bey	Mora'nın fethinden (1423) sonra olması muhtemeldir. (Cami ve hamam ile)	E.H.A., c.II, s.573 C.B., s.579 M.B., s.205	Cemaziyelevvel 850 / Temmuz 1446 ¹³⁹
Sultan Murad M	Selanik	Murad II	-	C.B., s.424	-
İskender Bey M. veya Ali Bey M.	Kızanlık-Akca Kızanlık-Bulgaristan	İskender Bey veya oğlu Ali Bey	(Cami ile)	E.H.A., c.II, s.513	-
İsfahanşah Hatun M. veya el-Medrese el-Osmaniye	Kudüs	İsfahan Şah Hatun	840 / 1436-1437 (Tek medrese)	B.O.A., Ali Emiri - II.Murad no: 9	844 / 1440-1441 ¹⁴⁰

¹³⁵ Gökbilgin, vakıf hakkındaki bilgiyi 860 tarihli bir tapu defterinden almaktadır. (EPL, s.281)

¹³⁶ İbrahim Sezgin, "Malkara Şehri", *İlmi Araştırmalar*, 2 (1996), s.123.

¹³⁷ Mustafa Bilge, Turhan Bey'in Larissa'da bulunan vakfına ait vakfiyelerinden bahsederken Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Dimetoka ve Malkara'daki tesislerle ilgili 858 tarihli bir vakfiye sureti olduğunu haber vermektedir. (M.B., s.206, dn.1173)

¹³⁸ Baltacı bu tarihi 844 / 1440-41 olarak verirken Ayyerdi (s.559) ve *DİA*'da tarih 848 olarak gösterilmiştir.

¹³⁹ Arapça olan vakfiyenin neşri için bkz. EPL, (vakfiyeler kısmı), s.250-255 ve M.B., s.242-255.

¹⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri tasnifindeki belgenin bu medresenin vakfiyesinden bir parça olması muhtemeldir, fakat tarihi yoktur. Aseli kitabında vakfiye tarihi olarak 844 / 1440-41'i vermektedir. Bkz. Kâmil Cemil el-Aseli, *age*, s.177.

CETVEL II:

Medreselerin Padişah Dönemlerine Göre Dağılımı

Dönem	Anadolu Medre- seleri	Rumeli Med- reseleri	Kudüs	Toplam
Orhan Gazi (1326-1362)	11	-	-	11
Murad I (1362-1389)	5*	4	-	9
Bayezid I (1389-1402)	14	4	-	18
Fetret Devri (1402-1413)	1	-	-	1
Çelebi Mehmed (1413-1421)	6	1	1	8
Murad II (1421-1451)	16	20	1	37
Toplam	53	29	2	84

Rumeli Toplamı	: 29
Anadolu Toplamı	: 53
Kudüs	: 2
Toplam Medrese sayısı	: 84

* Bu medreselerden biri Karaman'dadır ve Karaman bu sırada Osmanlı toprağı değildir.

CETVEL III

1451 tarihinden önce Anadolu ve Rumeli'de fethedilen* bazı kasaba ve şehirlerin fetih tarihleri ile buralarda ilk medreselerin kuruluş tarihleri:

Fethedilen Yer	Fetih Tarihi	İlk Medrese	Aralık (yıl)
Bursa	1326	Orhan Gazi (Manastır) M. (1335)	9 yıl
İznik	1331	Orhan Gazi M. (1331)	Aynı yıl
Mudurnu	1331	Yıldırım Han M. (cami 1382)	51
Balıkesir	1339-42 arası	Yıldırım M. (cami 1388)	46-49
Bolu	1354 (?)	Yıldırım M. (1391)	37 yıl civarı
Tokat	1392 veya 1398'de	Hacı İvaz Paşa M. (Vakfiye 1407)	9-15 yıl arası
Gelibolu**	1376	Mihaliç Hatip M. (Vakfiye 1422-23)	46 yıl
Malkara	1357-58	I. Murad M.	?
Dimetoka	1359	Çelebi Yıldırım Han M. (1389'dan önce)	?
Edirne	1361	Çelebi Mehmed M. (1413)	52
Filibe	1363-65	Kula Şahin M. (Cami 1444-45)	81
İştîp	1382 veya 1385	Hüdâvendigar M. (1417'den önce)	?
Üsküp	1391	İshak Bey M. (Cami 1438-39)	47
Yenişehir (Larissa)	1392-93	Turhan Bey M. (Vakfiye 1446)	50-53 yıl arası
Turnova	1393	Yıldırım Bayezid M.	?
Selanik***	1430	Sultan Murad M.	?

* Bu cetvelde verilen fetih tarihleri genellikle yaygın olarak kabul görenlerdir. Bunun için, mesela Filibe'nin fetih tarihi cetvelde 1363-64 olarak kabul edilmişken bazı araştırmacılar fethin 1370'li yılların başlarında gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Bu konunun tartışması için bkz. Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990, s.29-30.

** İlk fethi 1354'tür. 1366'da haçlı işgalinden sonra 1367-1376 arasında Bizans idaresine geçip 1376'da temelli olarak Osmanlı idaresine geçmiştir.

*** Selanik'in ilk fetih tarihi 1387'dir. Daha sonra bir süre Bizans hakimiyetine geçtikten sonra 1430'da kesin olarak Osmanlı idaresine girmiştir.

Cetvel I'in Hazırlanmasında Dikkat Edilen Hususlar:

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçişine kadar olan 150 yıllık sürede, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde toplam 84 medresenin inşa edildiği tespit edilmiştir. Varlığını tespit ettiğimiz bu medreseler, bu dönemde bilfiil inşa edildiğinden emin olduklarımızdır. 1451'den sonra inşa edilip önceki dönem müesseselerine ilave edilen veya önceki dönem kurucularına izafe edilen medreseler bu listeye dahil edilmemiştir. Bu döneme ait medreselerin tespitinde öncelikle konu ile ilgili arşiv malzemesi, kronikler ve *Şakayık*'ta bulunan bilgiler, daha sonra da günümüze ulaşan vakfiyeler göz önünde bulundurulmuştur. Bu dönemi kapsamlı şekilde inceleyen şu eserler bu listenin oluşturulmasında esas teşkil etmiştir: a.) Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı mimari eserleri konusunda bütün araştırmalar için ana kaynak teşkil eden *Osmanlı Mimari Çağının Menşesi Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, c.I* ve *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, c.II* adlı eseri (Bulgaristan ve Yugoslavya'yı içine alan ciltlerin ilgili kısımlarından da faydalanılmıştır); b) Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976 c) Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984. Bu eserler listelerde sırasıyla E.H.A, C.B. ve M.B. kısaltmaları kullanılarak gösterilmiştir. Ayrıca M. Tayyib Gökbilgin'in *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı* (İstanbul 1952) adlı eseri de EPL kısaltması ile gösterilmiştir. Bunların dışında Bursa medreseleri için Mefail Hızlı'nın *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri* (İstanbul 1998) isimli kitabından (M.H.) ve Bulgaristan medreseleri için ise Orlin Sabev'in *Ottoman Schools in Bulgarian Lands: 15th - 18th Centuries*, Sofia 2001 (O.S.) adlı incelemelerinden geniş şekilde istifade edilmiştir. Bu eserlere ilave olarak, yayınlanmış tahrir defterleri (*Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, neşr. Halil İnalçık, Ankara 1987; *Hüdavendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, ed. Enver Meriçli - Ömer Lütfi Barkan, Ankara 1988; *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri (937/1530)*, I-II, Ankara 1995; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri (937/1530)*, I-II, Ankara 1993-94) ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konu ile ilgili olarak bulabildiğimiz vesikaların incelenmesi de bu tespitlerimizin sağlıklı şekilde sonuçlanmasını sağlamıştır.

Listeler, bu süre içinde tahta geçmiş olan Orhan Gazi (1326-1362), Murad I (1362-1389), Yıldırım Bayezid (1389-1402), Çelebi Mehmed (1413-1421) ve Murad II (1421-1451) dönemleri esas alınarak, padişahların salta-

nat sıralarına göre düzenlenmiştir. Her padişah dönemi için kurulan medreselerin; kurulduğu yer, kurucusu, şayet tespit edilebildi ise kuruluş tarihi ve varsa vakfiyesine ait bilgiler listelerde yer almaktadır. Bunlar dışında yukarıda sıraladığımız kaynaklara ait referanslar da listelerde yer almıştır. Medreselerin vakfiyeleri ile ilgili bilgiler dipnotlarda verilmektedir. Şayet vakfiye yayınlanmış ise, neşredildiği yer de burada belirtilmiştir.

Ayverdi, Baltacı veya Bilge'nin eserlerinde isimleri geçen bazı medreseler, titiz bir incelemeden sonra cetvele dahil edilmiştir. Bu eserlerde ismi geçen bazı medreseler ise ana cetvelimize alınmamıştır. Zira yaptığımız dikkatli kaynak taraması, tahrir defterleri karşılaştırması ve ulaşabildiğimiz bütün kaynaklardaki bilgilerin irdelenmesi neticesinde bu medreselerin cetvele dahil edilmemesi kanaati hasıl olmuştur. Daha önceki eserlerde bu döneme ait olduğu kabul edildiği halde bizim liste dışında bıraktığımız medreseler şunlardır:

1. Ebu İshak Kazerûnî Medresesi: Şeyh İshak Kazerûnî'nin Bursa'da bir imareti bulunmaktadır. Bu imaretin Yıldırım Bayezid tarafından şeyh Kazerûnî namına yapıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır (E.H.A., c I, s.393-395). Memduh Turgut'un *İznik ve Bursa Tarihi* adlı eserinde medresenin 30 kadar hücre bulunduğunu yazmasına ve Ayverdi de (c.I, s.441) bir medresenin varlığını bildirmesine rağmen medresenin ne zaman ilave edildiği bilinmemektedir. İmaretin 1399 tarihini taşıyan kuruluş vakfiyesinde bu medrese hakkında hiçbir bilgi yer almamasından (İmaretin kuruluş vakfiyesinin neşri için bkz. Adnan Erzi, "Bursa'da İshakî Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 423-430), Mefail Hızlı'nın Bursa mahkeme sicillerine dayanarak hazırladığı kitabında bu dönem medreseleri arasında medresenin adını zikretmemesinden ve bu dönem için medresenin varlığını ortaya koyan hiçbir kaynak bulunmamasından dolayı bu medrese listeye dahil edilmemiştir. Ayrıca Mustafa Kara da *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* adlı kitabında Bursa Kazeruniye Zaviyesi'ni anlatırken medresenin zaman içinde ortaya çıktığını söylemektedir. (Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul 2001, s.100)

2. Yakup Paşa Medresesi: Çelebi dönemine tarihlenen bu medrese Yakup Paşa tarafından 815 (1412-13)'te çilehane yani Halvetî tekkesi olarak bina edilmiştir. Amasya'da bulunan bu medrese *Amasya Tarihi* adlı kitaba göre; Ashında yalnız mescit-tekkedir. Bütün vasıfları bu hizmetine uygundur. Medrese tesisi sonradandır. 1031 (1621-22'de) tekke bir şeyh ile idare olu-

nurken Vaiz Şeyh Hüsameddin Efendi ile Şeyh Abdi Efendi arasında 10 seneden beri devam eden gelen meşihata sahip olma çekişmesini bertaraf etmek için hücrelerle mescitte medrese tesis olunarak müderrislik Abdi Efendi'ye, tekke şeyhliği de Hüsameddin Efendi'ye verilmiştir. (Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c.I, Ankara 1986, s.252.) Ayverdi bu medreseyi zikretmesine rağmen o da *Amasya Tarihi'ne* atfla medresenin sonradan yapılmış olduğunu söylemektedir.

3. Bayezid Paşa Medresesi: Amasya'daki Bayezid Paşa Camii'nin iki odasının medrese amacı ile kullanıldığı söylenmekle (C.B., s.560) birlikte *Amasya Tarihi'*nde (c. I, s.90) bunun muhdes bir medrese olduğu belirtildiğinden ve vakfiyesinde de müderris ve talebelere tevcihat yapılmamış olduğundan (E.H.A., c.II, s.5-6) listeye dahil edilmemiştir.

4. Şeyh Şüca Medresesi: Murad II'nin Edirne'de Şeyh Şüca adına bir mescit ve zaviye yaptırdığı bilinmektedir. Burada bir de medrese olduğu kaynaklarda yer alır (M.B., s.156). Mecdî, zaviye ve cami inşasını bildirir, ancak medreseden bahsetmez (Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiki'ş-Şakaik*, neşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s.95). Ancak Cahit Baltacı "Mescit 942 / 1535-36'da cami haline getirilmiş olduğuna göre zaviye de bu tarihte medreseye tahvil edilmiş olmalıdır" diyerek medreseye dönüştürülmesini ileri bir tarihe götürmektedir (C.B., s. 578). Ayverdi zaviye için bir şey söylememekte, ancak mescidin Kanuni döneminde camiye tahvilini bildirmektedir.

5. Mihaloğlu Mahmud Bey Medresesi: Sofya yakınında, İhtiman'da Gazi Mihaloğlu İmaret ve Camii bulunmaktadır. Bu imaret Gazimihaloğulları ailesinden Mahmud Bey tarafından yaptırılmıştır. Semavi Eyice cami için, "II. Murad zamanında veya en geç II. Mehmed'in ilk yıllarında, 15. yüzyılın ilk yarısında veya ortalarına doğru inşa edilmiştir" demekle birlikte (Semavi Eyice, "Sofya İhtiman'da Gaazi Mihaloğlu Mahmud Bey İmâret-Camii", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 4/2 (1975), s.61) Mahmud Bey'in evkafının Fatih devrinde temlik edildiğini de bildirir (aynı makale, s.59). Eyice, aynı makalede vakfın son mütevellisi Yusuf Ragıp Bey'in bu eserden söz ederken bir de medreseden bahsettiğini bildirmektedir (s.60). Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 409 no'lu tapu tahrir defterinde (s.586) Mihaloğlu Mahmud Bey'in vakıfları tahrir edilmiş, ancak İhtiman'daki bir medreseden bahsedilmemiştir. Orlin Sabev de, medresenin Fatih öncesi bir medrese olduğunun kesin olarak söylenemeyeceği gibi 16'ncı asırdan sonra bina edilmiş olabileceğini bil-

dirmektedir. (Orlin Sabev, "The Family of Mihaloglu and Muslim Education in Bulgarian Lands of the Ottoman Empire", *History of Muslim Culture*, Sofia 2001, s.136-166.)

6. Firuz Bey Medresesi: Tırnova'da Firuz Bey'in 1435-36'da inşa ettiği caminin yanı sıra imaret, mektep, hamam, mescit ve bir de medrese bulunduğu dair kayıtlara (bkz. Svetlana Ivanova, "Tirnowa", *EI²*, c.X, s. 547) rağmen medrese hakkında bilgi bulunamamıştır. Osman Keskioglu da *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri* adlı kitabında medreseden bahsetmekle birlikte referans vermemiştir (s.93). Ayverdi de, eserinde imaret ve camii kaydetmesine rağmen medreseden bahsetmez (E.H.A., c.IV, s.117). Sofya Milli Kütüphanesi'nde bulunan 1540 yılına ait Niğbolu Sancağı defterinde Firuz Bey'in vakıfları tahrir edilirken mescit ve mektep dışında, herhangi bir medreseden bahis olmadığını belirten Orlin Sabev de 16'ncı yüzyıla ait defterlerde bu medresenin adının geçmediğini ve Fatih öncesi dönemde bu medresenin faaliyette olmasının oldukça şüpheli olduğunu bildirmektedir (bkz. Orlin Sabev, *agm*). Bu sebeple medrese listeye alınmamıştır.

7. Sungur Çavuş Medresesi: Ekrem Hakkı Ayverdi kitabında (E.H.A, c.II, s.522 ve c.III, 3. kitap, s.104), Manastır'da Sungur Çavuş tarafından tesis edilmiş olan bir caminin yanı sıra bir de medresenin varlığını bildirmektedir. Sungur Çavuş Camii'nin vakfiyesinden bahseden Ayverdi, referans olarak Hasan Kaleşi ("Najstarija Vakufnama u Jugoslaviji", *Prilozi*, X-XI (1960-61), s.55-73) 'nin neşrettiği vakfiye metnine ve Mehmed Tevfik'in *Manastır Vilayeti Tarihçesi* adlı kitabına işaret etmektedir (Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Manastır 1327, s.46). Ancak Hasan Kaleşi'nin neşrettiği Arapça vakfiye metninde böyle bir medresenin varlığına dair bir kayda rastlanmamaktadır. Makalenin baş kısmında bahsedilen medresenin varlığına dair bilginin ise Mehmed Tevfik'in kitabından alınmış olması muhtemeldir. Mehmed Tevfik kitabında bir medreseden bahsetmekte, ancak bu medrese için şöyle demektedir: "Bu medresenin talebeleri vasıtasıyla ve iane suretiyle bina olunduğu mervîdir." Bu sebeple Sungur Çavuş Medresesi listeye dahil edilmemiştir.

8. Umur Bey Medresesi: Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Kızanlık'ta bulunan Saruca Paşa Camii ve Medresesi'nden bahseder (*Seyahatname*, c.VI, s.157-158) Ancak Ayverdi, aslında caminin Saruca Paşa'nın oğlu Umur Bey'e ait olduğunu, Umur Bey vakfiyesinde ise medreseden bahsedilmediğini be-

lirterek medresenin sonradan yapılmış olabileceğini söylemektedir (E.H.A., c.II, s.514). Bu nedenle de medrese liste dışında bırakılmıştır. Umur Bey'in 818 tarihini taşıyan vakfiyesi Tayyib Gökbilgin tarafından neşredilmiştir. (EPL, Vakfiyeler kısmı, s.235-244)

9. İlyas Bey Medresesi: Aydın civarındaki Balat'ta bulunan bu medresenin bânisi Menteşeoğlu Emiri Şücaaddin İlyas Bey (ö.1421)'dir. Külliye cami, medrese, iki hamam ve bir imareten müteşekkildir. Caminin kitabesinden anlaşıldığına göre binanın inşasına 806 / 1404 tarihinde başlanmıştır. Cahit Baltacı'nın kitabında (C.B., s.81) yer alan bu medresenin yapıldığı tarihte ise Balat bölgesi halen Osmanlıların hakimiyeti altına tam olarak girmemiş olduğundan (Balat'ın kesin olarak Osmanlılar'a geçme tarihi 1426'dır) medrese, liste dışında bırakılmıştır.

1331-1451 tarihleri arasında Osmanlılar'ın Anadolu ve Rumeli'de fethettikleri şehir ve kasabaların fetih tarihleri ve buralarda kurulan ilk medreseler

